سروشتی یاسایی
پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان

هیوا حامد
ڕاوێژکاری پەرلەمانی کوردستان

٢٠١٩

سەنتەری توێژینەوەی پەرلەمانی کوردستان
KURISTAN PARLIAMENT - RESEARCH CENTER

چاپی یەکەم- ٢٠١٩

ناوی کتێب: سروشتی یاسایی پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان

بابەت: توێژینەوە

نووسینی: هیوا حامد

زمانەوانی:

دیزاین ناوەڕۆک: سۆران عەبدولڕەحمان

دیزاین بەرگ: حامد سەقزی

ژمارەی سپاردن: ٢٠١٩/٤٤٩ – هەولێر – هەرێمی کوردستان

ناونیشان

هەولێر: پەرلەمانی کوردستان شەقامی ٦٠ مەتری – بەرامبەر پارکی سامی عەبدولرەحمان

Erbil, 60sAvenue, Kurdistan parliament, Iraq

www.perman.org

KPI-Research center

e.mail: researchcenter42@gmail.com

0750 940 2405 / 0770 405 2747

ناوەڕۆک

• پێشەکی	
• ئەم نامیلکەیە بۆ؟	
تەوەری یەکەم: پێناسەی پەیڕەوی ناوخۆ	
تەوەری دووەم: گرنگی پەیڕەوی ناوخۆو پێویستبوونی	
• گرنگی پەیڕەوی ناوخۆ	
• پێویستی بوونی پەیڕەوی ناوخۆ	
تەوەری سێیەم: ئەو بابەتانەی پەیڕەوی ناوخۆ لەخۆیان دەگرێت	
تەوەری چوارەم: شێوازەکانی دانان ودەرچوواندنی پەیڕەوی ناوخۆ	
تەوەری پێنجەم: بنەمای پلەبەندی ڕێسا یاساییەکان	
• هۆکاری سەرهەڵدانی ئەم بنەمایە	
• جۆرەکانی بنەمای پلەبەندی یاسایی	
• لێکەوتەی یاسایی ئەو بنەمایە	
تەوەری شەشەم: بەهای یاسایی پەیڕەوی ناوخۆ	
• دیاریکردنی پلەبەندی پەیڕەوی ناوخۆ بە دەقێکی یاسایی	
• دیاریکردنی پلەبەندی پەیڕەوی لە ڕوانگەی فیقهی یاساییەوە	
• دەرەنجام	
• ڕاسپاردەکان	
• سەرچاوەکان	

بەرایی

یـــەکێک لەبنـــەما ســـەرەکیەکانی پەرلەمانـــە چالاکـــەکان، پشـــتیوانیکردن و دەوڵەمەنـــدکردنی ســـەنتەرەکانی توێژینـــەوەی پەرلەمانیە، بەدابینکردنی پێداویستیە سەرەکیەکان لە زانیاری و کادری راهێنراو و توێژەری تایبەتمەند و دروستکردنی رایەڵەی پەیوەندی لەگەڵ هاوشێوەکانی لەپەرلەمانەکانی جیهان، چونکە ئەو سەنتەرە سەرچاوەی شیکردنەوەی زانستی سەربەخۆیەو سەکۆیەکی ئەمینـــە، لەرێگایـــەوە ســـەرجەم پەرلـــەمانتاران لەسەرجەم حزب و کوتلە سیاسیەکان پرسیارو پێویستیەکانیانی ئاراستە بکەن و وەڵامی جێی باوەڕی لێ وەربگرنەوە. ئەم جۆرەش لەپێدانی زانیاری رێگا خۆشکەری کاری پەرلەمانی یە لـــەبوارەکانی یاســـادانان و چـــاودێریکردن و نـــوێنەراەتیکردن، کەسێ ئەرکی سەرەکی هەر پەرلەمانێکن. ئەرکی سەنتەری توێژینەوەشـــە بـــەدوای ســـەرچاوەکانی زانیاریـــدا بگـــەڕێ و شیکردنەوەی پێویست لەبواری ئەرکە سەرەکی و بنەڕتییەکانی کاری پەرلەمانی پێشکەشی پەرلەمانتاران بکات.

لەم سۆنگەیەوەو بۆ بەرچاو روونی زیاتری پەرلەمانتاران و تـــوێژەران و ئەوانەی گرنگـــی بە بـــواری پەرلەمـــانی دەدەن، ســـەنتەری تـــوێژینەوە بەپێویســـتیزانی لەرێگـــای تـــوێژینەوەیەکی زانســـتی سروشـــتی پەیـــڕەوی نـــاوخۆی پەرلەمـــانی کوردســـتان

بەبەراورد لەگەڵ پەیڕەوەکانی پەرلەمانی وڵاتان بخاتەروو. ئەم ئەرکەش راوێژکاری یاسایی پەرلەمان (هیوا حامد) گرتیە ئەستۆی خۆیی و بەسوپاسی زۆرەوە بۆ هەوڵ و ماندووبونی دەیخەینە بەردەستی پەرلەمانتاران بەئومێدی ئەوەی هاوکارو پشتیوانیان بێت لەراپەراندنی ئەرکە سەرەکییەکانی پەرلەمان.

فوئاد ئەحمەد

بەرپرسی سەنتەری توێژینەوە

٢٠١٩/٩/١

پێشەكی

سیستەمە سیاسیەكان سەرەڕای جیاوازیان سێ دەسەڵاتی سەرەكی لەخۆدەگرن، پەرلەمانیش بەیەكێك لەدەسەڵاتە گرنگەكان دەژمێردرێت، ئەو دەستگا دەستوورییە لەزۆرێك لەووڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست تا سەردەمانێكی زوو لەرۆڵ و پایەی بێبایەخ كرابوو، بەڵام لەگەڵ تێپەڕبوونی ڕۆژگارو گۆڕانكاریەكان لە ئاستی ناوخۆیی و نێودەوڵەتی، ئەو دەستگایە لەپاشكۆیەتی بۆ دەسەڵاتی جێبەجێكردن رزگاری بوو بەگوێرەی پرنسیپی لێكجیاكردنەوەی دەسەڵاتەكان جارێكی تر پێكهاتەو ئەركەكانی دارێژرایەوە.

گەڕانەوەی شكۆ بۆ پەرلەمان، وای لەزۆرێك لەنووسەران و نێوەندە ئەكادیمیەكان كرد لێكۆلینەوەی جددی لەبارەیەوە بكەن، ئەو جۆرە رەوتە تا ئێستاش بەردەوامە، بۆیە دەتوانین بڵێین هێشتا پێویستمان بەلێكۆڵینەوەی زیاترە لەوبوارە، ئەو لێكۆڵینەوەیەش كە لە بەردەستایە دەچێتە خانەی ئەو هەوڵە بەردەوامانەی پێشخستنی كاری پەرلەمانی.

پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان لەتەك دەستوورو یاسا هەڵدەستێت بە ڕێكخستن و چۆنیەتی بەڕێوەچوونی كارەكان، لەو ڕوانگەیەشەوە، خودی پەیڕەوی ناوخۆ كۆمەڵێك ئیشكالیەت دەوروژێنێت، لەوانە ئەو بابەتانە چین كە پەیڕەو لەخۆیان دەگرێت؟ شێوازەكانی دانان و دەرچوواندنی؟ پلەبەندی یاسایی؟

برای بەڕێزم كاك (هیوا حامد) بەزمانێكی پاراو و سادە، لەچوارچێوەی ئەو نامیلكەیەدا كە هێندەی پەرتووكێكی قەبارە گەورە زانیاری وورد دەخاتە بەردەست پەرلەمانتاران و

یاساناسان و سیاسـەتمەداران لـەبارەی چـەمک و گرنگـی پـەیڕەو هەڵوەستەی پێویست دەکات.
لە ڕاستیدا تـوێژەر ڕێبـازی شـیکردنەوەی بەراوردکاریانـەی گرتۆتەبەر، واتە بە تەنها قسە لەسەر هەرێمی کوردستان ناکات، بـەڵکو شـێوازە جیاوازەکـانی دانــان و پلەبەنـدی لەسیسـتەمە دەسـتووریەکان دەخاتـەڕوو، بەمـەش خوێنـەر دەخاتـە بـەردەم واقعـی هەڵسـەنگاندنی باشـترین شـێواز، بەخسـتنەڕووی دەقە یاساییە جیاوازەکان و بۆچوونی یاساناسان لەوبارەیەوە.
جگـە لەوانـەش نووسـەر تـەنها هەڵوەسـتەی لەسـەر دەق و بۆچوونی یاساناسەکان نەکردووە، بەڵکو سوودی لەبڕیارەکان و دەسـتوریش وەرگرتـووە، بەمـەش نووسـەر سـەرکەوتوو بـووە لەخستنەڕووی رەهەندە جیاوازەکانی بابەتەکە.
لەکۆتـایی توێژینەوەکەیـدا نووسـەر ژمارەیـەک راسـپاردەو پێشـنیازی خسـتۆتەروو، هیـوادارم یاسـادانەری کوردسـتانی بەهەندی وەربگرێت بۆ دەربازبوون لەچارەسـەرکردنی نـاکۆکی نێوان یاسـای هـەڵبژاردنی ژمـارە (١) ی سـاڵی (١٩٩٢) پـەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمانی کوردستانی ساڵی ٢٠١٨.
لـە کۆتاییـدا هیـوای بـەردەوامی بـۆ دەخـوازم، دڵنیـام ئـەو لێکۆڵینـەوەی کـە لەشـێوەی نامیلکـە بەردەسـتە کـەلێنێکی گـەورە لەکتێبخانـەی یاسـایی کـوردی بەگشـتی و پەرلـەمانی بـە تایبـەتی پڕدەکاتەوە.

د. خامۆش عمر عبدالله
٢٠١٩/٨/٢٧

ئەم نامیلکەیە بۆ؟

پەیـرەوی نـاوخۆ لەپـاڵ دەسـتوور و یاسـاکانی تـایبەت بە کاری پەرلەمان، ڕۆڵێکی گرنگ و کاریگەر دەبینێت لە ڕێکخستن و چـۆنیەتی بەڕێوەچـوونی کاروبارەکـانی ناو پەرلەمـان. گرنگـی پەیـڕەوی نـاوخۆ لەوەدا خـۆی دەبینێـتەوە کە لەلایەک کاروبـارە نێوخۆییەکـانی دامەزراوەیەکـی بـاڵاو دەسـتووری هەسـتیار و گرنگی وەک پەرلەمان ڕێکدەخات و، لەلایەکی دیکەشەوە بە هۆی ئەو پانتـاییە زۆرەی دەسـتوورو یاسـاکان جێیـان هێشـتووە بـۆ پەیـڕەوی نـاوخۆ تـا ڕۆڵـی تیـا ببینێـت لە ڕێکخسـتنیاندا، چـونکە دەسـتوورو یاسـاکان تەنهـا لە ڕێـگەی چەنـد بـڕگەو مـاددەیەکی دیـاریکراو ئاماژەیـان بـۆ بنەمـا گشـتییەکانی کاروبـاری پەرلەمـان کـردووە، درێـژەی چـۆنیەتی ڕێکخسـتنی کاروبـارە ناوخۆییەکـانی پەرلەمانیان بۆ پەیڕەوی ناوخۆ جێهێشتووە.

لەو سـ‍ــــۆنگەیەوە پەرلەمـــــانی کوردســـــــتانیش لە دوای دروســـتبوونیەوە لە بەرەنجـامی یەکەم هەڵبژاردنـی ئـازادانەی خەڵکی کوردستان لە ۱۹۹۲/٥/۱۹ و، گرێدانی یەکەم دانیشتنی لە ۱۹۹۲/٦/٤، یەکێک لەو کارە گرنگانەی ئەنجامی دا بریتی بوو لە دەرچوانـدنی پەیـــڕەوی نـــاوخۆی پەرلەمـــان، ئەوەبـــوو لە ۱۹۹۲/٦/۱۷ پاڵپشـت بە بـڕگەی (۸) لە مـاددەی (٥٦)ی یاسـای ژمـــارە (۱)ی ســـاڵی ۱۹۹۲ کە دەســـەڵاتی داوە بە پەرلەمـــان پەیڕەوێکی ناوخۆ بۆ خۆی دابنێت، پەیڕەوی نـاوخۆی پەرلەمـانی کوردستان ژمارە (۱)ی پەسند کرد[1].

---

(۱) بەزاز عەونـــی، پەیـــڕەوی نـــاوخۆی پەرلەمـــانی کوردســـتان-عێـــراق و هەموارکردنەکانی،هەولێر، کتێبخانەی تەبایی، چاپی یەکەم، ۲۰۱۳، ل٤.

ئەم پەیڕەوە کە لە ماوەی خولەکانی یەکەم، دووەم، سێیەم و چوارەمی پەرلەمانی کوردستان بەرکار بوو، هەشت جار هەموارکراوەتەوە تاوەکو لە گەڵ پێداویستی و گۆڕانکارییەکانی کاری پەرلەمانی لە هەرێمی کوردستان خۆی بگونجێنێت.

دوای تێپەڕبوونی زیاتر لە (٢٢) ساڵ بەسەر دەرچوونی یەکەم پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان و بەهۆی زۆری گۆڕانکاری و پێشهاتەکان لەسەر ئاستی عێراق و هەرێمی کوردستان، بە تایبەتی روخانی رژێمی بەعس لە ٢٠٠٣ و گۆڕانی عێراق لە دەوڵەتێکی سادەی ناوەندی دیکتاتۆرییەوە بۆ دەوڵەتێکی ئیتیحادی (فیدراڵی)، و بە دەستووری ناساندنی قەوارەی هەرێمی کوردستان لە دەستووری هەمیشەی عێراق ساڵی ٢٠٠٥ ، پەرلەمانی کوردستان لە خولی چوارەمیدا گەیشتەی ئەو بڕوایەی کە پێویستە پەیڕەوێکی نوێ بۆخۆی دابنێت تا لە ئاست وەڵامدانەوەی پێداویستییەکانی رۆڵی گرنگ و کارای پەرلەمانی کوردستان بێت لە واقیعی نوێی هەرێمی کوردستاندا، ئەوەبوو لە رێکەوتی ٢٠١٤/٦/١٦ بە پێی بڕیاری ژمارە (١٠) لیژنەیەکی پێک هێنا کە (١٣) پەرلەمانتار ئەندام بوون تیایدا، بە مەبەستی پێداچوونەوەی پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان[1]، دوای کارکردن بۆ ماوەی (٢) ساڵ، دواجار لیژنەکە پرۆژەی پەیڕەوێکی نوێی بۆ پەرلەمان ئامادەکرد، بەڵام بەهۆی بارودۆخی سیاسی ئەوسای کوردستان، گفتوگۆکردن لەبارەی پەیڕەوە نوێیەکە دواکەوت بۆ

(١) رۆژنامەی وەقایعی کوردستان، ژمارە (١٧٦)، ، ساڵی چواردەهەم لە٢٠١٤/٧/١٠، ل٥.

ساڵی ٢٠١٨. دواجار لە دانیشتنی ژمارە(٨)ی ڕۆژی ٢٠١٨/٧/١٧، پەرلەمانی کوردستان پەیڕەوی ناوخۆی نوێی پەسند کرد[١].

دوای بڵاوبوونەوەی لەرۆژنامەی وەقایعی کوردستان، هەروەک لە مادده (١٢٦)ی پەیڕەوەکەدا ئاماژەی بۆ کراوە، پەیڕەوی نوێ چووە قۆناغی جێبەجێکردنەوەو بوو بە پەیڕەوی بەرکار لە پەرلەمانی کوردستان. ئەگەرچی پەیڕەوی ناوخۆی نوێی پەرلەمان بەراورد بە پەیڕەوەکەی پێشوو، کۆمەڵێک گۆڕانکاری جەوهەری لە بواری پێکهاتەی پەرلەمان و پرۆسەی یاسادانان و چاودێری لەخۆ گرتبوو، بەرەچاوکردنی پێداویستییەکانی ئەم قۆناغەی کاری پەرلەمان، کەچی لە یەکەم ئەزموونی بەرکاربوونیداو بە دیاریکراوی لەکاتی سوێندخواردنی کاندیدە هەڵبژێردراوەکانی خولی پێنجەمی پەرلەمان، کێشە لە جێبەجێکردنیدا دروست بوو، کاتێک سەرۆکی تەمەن داوای لە کاندیدە هەڵبژێردراوەکان کرد، کە بە پێیی ماددەی (٤٧) لە یاسای ژمارە (١)ی ساڵی ١٩٩٢[٢] سوێندی یاسایی بخۆن، لەبری ئەوەی بە پێی بڕگەی سێیەم لە ماددەی (١٢) ی پەیڕەوی ناوخۆ[٣] سوێند بخۆن، ئەمەش بە پاساوی هەبوونی دژیەکی لە

(١) رۆژنامەی وەقایعی کوردستان، ژمارە (٢٢٨)ی ساڵی هەژدەهەم،لە٢٠١٨/٨/٢٦، ل١.

(٢) ماددەی (٤٧) : (پەرلەمان لە یەکەم دانیشتنی بە سەرۆکایەتی بە تەمەنترین ئەندام دەبەستێ و، ئەندامەکانی ئەم سوێندەی خوارەوە دەخۆن: (بەخودای گەورە سوێند دەخۆم کە پارێزگاری لە یەکێتی گەل و خاکی کوردستان- عیراق و بەرژەوەندیە باڵاکانی بکەم).

(٣) بڕگەی سێیەم لە ماددەی (١٢): (سوێندخواردنی یاسایی سەرۆکی یەکەم دانیشتن و کاندیدە هەڵبژێردراوەکان بەم شێوەیە دەبێت (بەخودای گەورە سوێند دەخۆم، کە بەرژەوەندی گەلی کوردستان و یەکێتی خاک و گەل و

نێـوان دەقــی ســوێندی هــاتوو لە پەیــڕەوو یاســاکەدا. لەکــاتی هەڵبژاردنــی دەســتەی ســەرۆکایەتی پەرلەمــانیش جــارێکی دیــکە ســـەرۆکی تەمەن گەڕایەوە بــۆ جێبەجێکردنـــی مــاددەی (٤٨) لە یاسای ژمـارە (١)ی سـاڵی ١٩٩٢ کاتێک دەرگای خۆپاڵاوتنی بۆ سـەرۆکی پەرلەمـان و جیگری سـەرۆکی پەرلەمـان و سـکرتێری پەرلەمان کردەوە، لەبری ئەوەی کار بە ماددەی (١٠)ی پەیڕەوی نـاوخۆ بکـات کە ئامـاژە بـۆ ئەوە دەکـات دەسـتەی سـەرۆکایەتی پێـک دێـت لە (سـەرۆک و جێگـری یەکەم و جێگـری دووەم). ئەم پرســـە وەک یاساناســـێک و راوێژکـــاری یاســـایی لە پەرلەمـــانی کوردسـتان سـەرنجی راکێشـام و پرسـیاری راسـتی و دروسـتی ئەو هەنگاوە یاساییەی لا دروست کـردم، کە ئاخۆ بەهـاو پێگەی یاســایی پەیــڕەوی نــاوخۆی پەرلەمــان چــی بێــت لە پلەبەنــدی یاســایی لە هەرێمــی کوردســتاندا، چـونکە لە سـایەی نەبـوونی دەستوورێک لە هەرێم، بڕگەی هەشتەمی ماددەی (٥٨) لە یاسای ژمــارە (١)ی ســاڵی ١٩٩٢ تەنهــا دەقێکــی یاســاییە کە باســی لە بـوونی پەیڕەوێـک کـردووە بـۆ پەرلەمـان، ئەویـش لەلای خـۆیەوە دورو نزیک ئاماژەیەکی بۆ بەهای یاسایی پەیڕەوەکە نەکردووە، لەلایەکــی دیکەشــەوە نەبـوونی دادگــای دەســتووریش لە هەرێـم یەکلاکـردنەوەی ئەم بـابەتە یاسـاییەی ئـاڵۆزتر کـردوە. بـۆیە بە پێویسـتم زانـی وەک یاساناسـێک و موهتەمێـک بەو بـوارە، بـاری سـەرنجی یاسایی خۆم لە دووتوێی تۆێژینەوەیەکدا بخەمەڕوو بۆ ئەو کەسانەی کە ئەم گرفتە یاساییەیان بەلاوە گرنگە، بەتـایبەتی ئەنـــدامانی بەڕێـــزی پەرلەمـــان، کە بە پـــلەی یەک ئەم گـــرفتە

شـکۆو مـاف و ئازادییەکـانی هاووڵاتیـان و سـامانی گشـتی بپارێزم و ئەرکـی ئەندامییەتی بەڕاستی و دڵسۆزیەوە جێبەجێ بکەم).

رووبەڕووی ئەوان دەبێتەوە لە ئێستا و لەو داهاتووشدا، بەو ئومێدەی بتوانم بە پشتبەستن بە بنەمای زانستی و بابەتی بەرچاوڕوونیان بکەم لە چارەسەرکردنی ئەم گرفتە یاساییەدا.

بۆ ئەوەی خوێندنەوەو راڤەیەکی هەمەلایەنەی ئەو بابەتە بکەین توێژینەوەکەمان دابەش دەکەین بۆ چەند تەوەرێک بەم شێوەیە: تەوەری یەکەم تەرخان دەکەین بۆ ئاماژەکردن بە پێناسەی پەیڕەوی ناوخۆ ، لە تەوەری دووەمدا تاوتوێی گرنگی بونی پەیڕەوێک دەکەین بۆ پەرلەمان ، لە تەوەری سێیەمدا باس لەچوارچێوەی ئەو بابەتانە دەکەین کە پەیڕەوی ناوخۆ رێکیان دەخات ، لە تەوەرەی چوارەمیشدا ئاماژە بە شێوازەکانی دەرچواندنی پەیڕەوی ناوخۆ دەکەین،تەوەری پێنجەمیش تەرخان دەکەین بۆ تیشکخستنە سەر بنەمای پلەبەندی رێسا یاساییەکان ، دوا تەوەرەش تەرخان دەکەین بۆ دیاریکردنی بەهای یاسایی پەیڕەوی ناوخۆو پێگەی لە پلەبەندی یاساکان لە هەرێمی کوردستاندا ، بێ گومان وەک نەریتی هەر توێژینەوەیەکی زانستیش بە چەند راسپاردەیەک کۆتایی بە توێژینەوەکەمان دەهێنین.

تەوەری یەکەم
پێناسەی پەیڕەوی ناوخۆ

سەبارەت بە پێناسەو واتای پەیڕەوی ناوخۆ، بۆچوونی زۆرو لەیەک جیاواز هەن، بۆیە هەوڵدەدەین سەرەتا لەڕووی زمانەوانیەوە پێناسەکانی پەیڕەوی ناوخۆ بخەینەڕوو، دواتر دەچینە مەیدانی فیقهـو قەزا تا بزانین ئەوان چۆن پێناسەی پەیڕەوی ناوخۆیان کردووە وەک چەمکێکی یاسایی.

١- پێناسەی زمانەوانی:

بە شێوەیەکی گشتی و لەڕووی زمانەوانیەوە چەندین پێناسە بۆ پەیڕەوی ناوخۆ کراوە، فەرهەنگی دەستووری بەم جۆرە پێناسەی پەیڕەوی ناوخۆی کردوە (ئەو بڕیارەیە کە لەلایەن کۆمەڵەی پەیوەندیدارەوە دەنگی لەسەر دەدرێت، کۆمەڵێک حوکمی پەیوەست بە رێکخستنی کارەکان و دروستکردن و دیاریکردنی رۆڵی دەزگاکان لەخۆ دەگرێت، هەروەها کۆمەڵێک رێوشوێنی ناوخۆیی تایبەت بە دیاریکردنی دامەزراوەکانی ئەنجومەنە نوێنەرایتیەکان و رێکخستنی گفتوگۆکان، کاتی قسەکردن، رێوشوێنە دیاریکراوەکانی تایبەت بە باش بەڕێوەچوونی کفتوگۆکان، شێوازەکانی دەنگدان، هەروەها حوکمەکانی تایبەت بە دەسەڵاتە گشتییەکان دەگرێتە خۆی)[١]. هەر لە رووی زمانەوانیەوە فەرهەنگی (منهل لاروس) بەمجۆرە پێناسەی کردووە کە دەڵێت (ئەو

(١) ابو شمالة، فايز محمد، دور النظام الداخلي في العمل البرلماني، دار الخليج، الاردن-عمان، ط٢، ٢٠١٩، ص٣٥.

دەقەیە کە سەرۆکی دامەزراوەیەک دایدەڕێژێت و، مەرجەکانی کارکردن و ڕێوشوێنە بەرزەفتییەکان لە دەزگاو دامەزراوەکاندا لە خۆ دەگرێت و، پێویستە ڕۆشن بێت بۆ هەمووان)[1].

٢- پێناسەی وەک چەمکێکی یاسایی:

دەستوور و یاساکانی تایبەت بەکاری پەرلەمانی پێناسەیەکی ئەوتۆیان نەکردووە بۆ چەمکی پەیڕەوی ناوخۆ، ئەوەش دەرگای والآ کردووە بۆ دادگاکان لەلایەک و پسپۆرانی بواری یاساش لە لایەکی دی تاوەکو پێناسەی ئەو چەمکە بکەن:

أ- پناسەی ئەنجومەنی دستووری فەرەنسی: ئەنجومەنی دەستووری فەرەنسی لە دوو بڕیاریدا پێناسەی پەیڕەوی ناوخۆی کردووە، بڕیاری یەکەمی کە تایبەتە بە کۆمەڵەی نیشتمانی بەم شێوەی پێناسەی کردووە: بریتیە لە (کۆمەڵێک ڕێوشوێن و بڕیار، سروشتی ناوخۆییان هەیە پەیوەستن بەسیستم و بەڕێوەچوونی کارەکانی ناوخۆی کۆمەڵەی نیشتمانی)[2]. لەبڕیاری دووەمیشیدا کە پەیوەستە بە ئەنجومەنی پیران بەم شێوەیە پێناسەی کردووە: (کۆمەڵێک پێداویستی ناوخۆیی پەیوەستن بە بەڕێوەچوونی کاری ئەنجومەنەکە، هەوڵ دەدات بۆ کۆت و بەندکردنی

(١) لبنى، محامدية، الرقابة الدستورية على الانظمة الداخلية للبرلمان، رسالة ماجستير، جامعة محمد بوضياف، مغرب، المسيلة، ٢٠١٥، ص٩.

(٢) ابو شمالة، فايز محمد، هەمان سەرچاوە، ل٣٥.

ئەنــدامانی ئەنجــومەنەکە بە تەنهــا، هەروەهــا بابەتەکــانی تـــایبەت بە بەڕێوەچـــوونی کـــارو ئـــاڵوگۆری بیـــروڕا لەدامەزراوەی پەرلەمان دیاری دەکات)[1].

ب- پێناسـەی شـارەزایانی بـواری یاسـا: پسـپۆران و شـارەزایانی بـواری یاســا لە چەنــدین گۆشــەنیگاوە پێناســەی پەیــڕەوی ناوخۆیان کردووە، پرۆفیسۆر جون بول جاکی بەم شێوەیە پێناسەی کردووە: (بریتیە لەو پەیماننامەیەی کە بەڕێوەبردن و ڕێکخســـتنی ئەرکەکـــانی ئەنجـــومەنی نـــوێنەران ڕێـــک دەخـات)[2]. لەلای خـۆیەوە پرۆفیسـۆر خەلیـل موحسـین بەم جۆرە پێناسەی دەکات: (کۆمەڵێک ڕێسایە ئەنجامدانی ئەرک و تایبەتمەندییە دەستوورییەکانی ئەنجومەنی نوێنەران دیاری دەکات)[3]. لەلایەکی دیکەوە دکتۆر عەلی صـاوی بەم شـێوەیە پێناســەی کــردووە: بــریتیە لە (کۆمەڵێـک ڕێسـای تـایبەت بە پەیــکەری کــارکردنی ئەنجــومەن و دەزگــا ســەرکییەکانی، هەروەها ماف و ئەرکەکانی ئەندام دیاری دەکات،و نەخشـەی چۆنیەتی بەجێهێنانی کارەکانی پەرلەمان دەکێشێت)[4]. لەکۆی ئەو پێناسانەی ئاماژەمان پێکردن ئەوەمـان بـۆ ڕوونـدەبێتەوە کە پەیـڕەوی نـاوخۆ: بـریتیە لە کـۆمەڵە ڕێسـایەکی نـاوخۆیی پێکهاتەی پەرلەمـان کە چۆنیەتی بەرێوەچـوونی کارەکـانی بە

(١) هەمان سەرچاوە، ل٣٥.

(٢) حياة صحراوي، ضمانات استقلالية السلطة التشريعية في الدساتير الجزائرية، رسالة ماجستير، جامعة بومرداس، ٢٠١٦، ص٦٠.

(٣) هەمان سەرچاوە، ل٦٠.

(٤) ابو شمالة، فايز محمد، هەمان سەرچاوە، ل٣٥.

تـــــايبەت لە رووی یاســــادان و چــــاودێری دەســــــەڵاتی جێبەجێکـردن و گفتوگۆکـانی نـاو پەرلەمـان رێکـدەخات و لە پاڵ ئەوەشدا ئەرک و مافەکانی ئەندامانیش دیاری دەکات.

تەوەری دووەم
گرنگی پەیڕەوی ناوخۆو پێویستبوونی

١- گرنگی پەیڕەوی ناوخۆ:

دەتوانین بڵێین کۆدەنگییەک هەیە سەبارەت بە گرنگی بوونی پەیڕەوی ناوخۆ بۆ پەرلەمان، شارەزایان و پەیوەندیداران بەو بابەتە هەریەکەو بەجۆرێک گوزارشتیان لێ کردووە، (جون لوی دوبری) کە سەرۆکی کۆمەڵەی نیشتمانی فەرنسا بووە لە ٢٠٠٢ تاوەکو ٢٠٠٧ لە کاتی ئاهەنگی سوێندخواردنی سەرۆکی فەرەنسا لە وتەیەکیدا لەبارەی گرنگی پەیڕەوی ناوخۆوە دەڵێت (بە پێچەوانەی بۆچوونی هەندێک کەس، ئێمە بەردەوام دەتوانین کەم و کورتی و بەلارێداچوونی دامەزراوەکانمان راستبکەینەوە بێئەوەی پەنا بۆ هەمووارکردنەوەی دەستوور ببەین، ئەمەش لەرێگەی پێشخستنی پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمانەوە)[١]. هەر لەو بارەیەوە پرۆفیسۆر سامی مهران کە ئەمینداری گشتی ئەنجومەنی گەل بووە لە میسر ئاماژە بە راددەی کاریگەری پەیڕەو دەکات لە سەر کاروبارەکانی پەرلەمان تا ئەندازەی ئەوەی وەک مەترسیەک باسی دەکات کاتێک دەڵێت: (پەیڕەو ئامرازێکی مەترسیدارە رەنگە زیاتر لە دەستوور کاریگەری

(١) السيد، محمود صبحي علي، الرقابة على دستورية القوانين، القاهرة، دار النهضة ط٢، ٢٠١٧، ص٣٥٣.

هەبێت لەسەر چۆنیەتی بەڕێوەچونی کارەکانی ئەنجومەن)[1].
هەر ئەو گرنگــی و کــاریگەریە زۆرەی پەیــڕەو هەیەتــی لە رووە جـۆر بەجۆرەکـان لەســەر پەرلەمـان وای کـردووە لە هەندێک لە شارەزا کلاسیکیەکانی بواری یاسا بڵێن (پەیڕەو بە جۆرێـــک لەجۆرەکـــان دەســـتوورێکە بۆخـــۆی یـــان درێژکراوەیەتی یانیش راڤەکەریەتی)[2]. هەر لەهەمبەر گرنگی و هەســتیاری پەیــڕەوی نــاوخۆی پەرلەمــان یاساناســانی بەریتانی بە هیچ جۆرێک بواریان نەهێشتۆتەوە بۆ لایەنێکی دیـکە جـگە لە پەرلەمـان خـۆی، کە قسـەی هەبێـت لەســەر کاروبارەکـــانی بـــۆیە لەوبـــارەیەوە دەڵـــێن (ئەوەی لەنـــاو پەرلەمـان روودەدات تەنهـا پەرلەمـان دەسـەڵاتی بەسـەریدا هەیە، دادگاکـان بۆیـان نیـیە قسـەیان هەبێت لەسـەری) هەر بـۆیە (لـۆرد بـراون ویڵکسـون) لەکێشـەی (بریبـڵ) لە دژی تەلەفزیونی نیوزلەندا دەڵێت: (دادگاکان بۆیان نیـیە سنووری پەرلەمـان ببەزێـنن و دەسـت وەربـدەنە کاروبـاری نـاوخۆی پەرلەمــان بە تــایبەت لە بــواری ئەرکــی یاســادانان و ئەرکە

(١) ابو شمالة فايز محمد عبدالرحمن، بطارسة سليمان سليم، الاطار الدستوري للنظام الداخلي لمجلس النواب الاردني، مجلة جامعة عمان العربية للبحوث، المجلد الاول، العدد الاول، ٢٠١٨، ص١٥٩.

(٢) المستشار د.ع محمد سلمان، الرقابة الدستورية على اللائحة البرلمانية، مجلة الدستورية الصادرة من المحكمة الدستورية في مصر، العدد الحادي والعشرون، السنة العاشرة، ٢٠١٢.

لاوەکییەکـانی دیـکەی)[1]، هـەر ئەوەش وای کـردووە لە (بـول سـیڵک) کە یەکـێکە لە گەورە بەرپرسـانی ئەنجـومەنی گشـتی بریتانیـا و سـاڵانێک ئەمینـداری گشـتی کـۆمەڵەی نیشـتمانی هەرێمی وێڵز بووە لەبارەی گرنگی پەیڕەوی ناوخۆوە بڵێت (پەیڕەوی ناوخۆ بڕبڕەی پشتی پەرلەمانێکی کارایە)[2]. هەر لەبارەی گرنگی پەیڕەوی ناوخۆوە دکتور (فرانسوا لوشار) دەڵێـت (سـەبارەت بە کاروبـاری پەرلەمـانی زۆربەی جـار پەیـڕەو کـاریگەری زۆرتـرە لە دەسـتوور، ئەمەش بـووەتە ئامرازێکی بەهێزو مەترسیدا بەدەست حزبەکانەوە) هەر لەو بارەیەوە نموونەی ئەو کاریگەریەی پەیڕەومان بۆ دێنێتەوە کاتێـک دەڵێـت (راسـتە لەدەسـتووری فەرەنسـیدا هەنـدێک رێککاری تایبەت بە لێسەندنەوەی متمانە باس کراوە، بەڵام لە هەمان کاتدا بوار بۆ هەندێک رێککاری دیکە هێڵدراوەتەوە بۆ پەیڕەو کە راستە دەرەنجامەکەی لێسەندنەوەی متمانە نیە لەحکـــومەت، بەڵام مـــایەی ئیحراجکردنیەتـــی لەبەردەم جەماوەر، وەک رێککارەکانی سەرزەنشتکردنی حکومەت)[3].

---

(١) العجارمە، د محمد محمود العمار، ضمانات استقلال المجالس التشريعية، عمان، دار الخليج، ط٢، ص٢١٨.

(٢) بول سيرک، دليل البرلمانات-٢- (العمليات والاجراءات البرلمانية)، مؤسسة شركاء الدوليين،٢٠١٧، ص٢ .

(٣) عبدالوهاب، دکتور محمد رفعت، رقابة دستورية القوانين، دار الجامعة الجديدة، اسکندرية، ٢٠١١، ص٢٤٢ .

٢- پێویستی بوونی پەیڕەوی ناوخۆ:

سەبارەت بە پێویستی بوونی پەیڕەوی ناوخۆ، دکتور (فایز محەمەد ئەبو شەماله) ئاماژە بە(٣) خاڵی گرنگ دەکات ئەوانیش[1]:

أ- بوونی پەیڕەوی ناوخۆ پێویستیەکی یاسادانانە: بەشێوەیەکی گشتی دەستوور و هەندێکجار یاساکان لە میانەی چەند ماددەیەک و بە شێوەیەکی سنووردار ئاماژە بۆ پرۆسەی یاسادانان دەکەن، ئەوەش دەمانگەیەنێتە ئەو ئەنجامەی، ئەگەر پەیڕەوی ناوخۆ نەبێت کە بە شێوەیەکی گشتگیرو فراوان تەواوی هەنگاوەکانی پرۆسەی یاسادانان دیاری دەکات، ئەوا ئەو کاتە پرۆسەی یاسادانان ئەستەم و ئاڵۆز دەبێت.

ب-بونی پەیڕەوی ناوخۆ پێویستییەکی ئیداری و ڕێککارییە: پەرلەمان پێکهاتەیەکی فرەییە لەڕووی سیاسی و ئایدیۆلۆجی و نەتەوەیی و زمان و مەزهەبیەوە، بەتایبەتی لەو وڵاتانەی کە ئازادی سیاسی تێیاندا بەرقەرارەو حزب و ڕێکخراوی سیاسی جیاواز دەچنە پەرلەمانەوە، هەربۆیە ئەستەمە لە سایەی بوونی ئەو هەموو جیاوازیاندا، پەرلەمان ئیدارە بدرێت بە بێ بوونی

---

(١) ابو شمالة، فايز محمد، دور النظام الداخلي في العمل البرلماني، مصدر سابق، ٢٠١٩.

پەیڕەوێکی ناوخۆ هەر ئەمەش وای لە سێیەم سەرۆکی ئەمریکا (تۆماس جیفرسۆن) کردووە کە لەوبارەیەوە بڵێت: (پێویستە لە دامەزراوەیەکی خاوەن شکۆی وەک ئەنجومەنی پیران، کارەکان بەیەک شێواز بەڕێوە ببرێن، دوور لە خواست و ئارەزووی سەرۆکی ئەنجومەن یان ئەندامەکان، ئەمەش لە پێناوی بەرقەراربوونی سیستم و ئاداب و رێکوپێکی کارەکانی ئەنجومەنەکە).

ت-بوونی پەیڕەو پێویستە بۆ پارێزگاریکردن لەکەمینەی پەرلەمانی: لەوڵاتە دیموکراتیەکاندا زۆربەی جار زۆرینەیەکی لایەنگرو هەوادار بۆ حکومەت لەگەڵ کەمینەیەکی بەرهەڵستکار بۆ حکومەت لە پەرلەمانەکانیاندا بوونی هەیە، ئەگەر بێتو پەیڕەوی ناوخۆ نەبێت کە لەهەندێک بوار، سەرەڕای کەمی ژمارەی پەرلەمانتارە بەرهەڵستکارەکان، دەرفەتی رەخساندووە رۆڵی پێویست و خوازراوی خۆیان ببینن، ئەوا بێگومان زۆرینەی هەوادارو لایەنگری حکومەت، بەهۆی زۆری ژمارەییەوە هەرگیز دەرفەتی بەشداریکردن و رۆڵپێدانی کەمینەی پەرلەمانتارە بەرهەڵستکارەکانیان نەدەدا لەپرۆسەی یاسادانان و چاودێری کە دوو ئەرکی سەرەکی و گرنگی هەر پەرلەمانێکن.

سەرەڕای ئەو سێ خاڵەی ئاماژەمان پێدان سەبارەت بە پێویستی بوونی پەیڕەوی ناوخۆ زۆرێک لەشارەزایان و تایبەتمەندانی بواری یاسا پێیان وایە بوونی پەیڕەوی ناوخۆ هێمایەکە بۆ سەربەخۆبوونی دەسەڵاتی یاسادانان و بەرجەستەکردنێکی کرداری بنەمای لێکجیایی دەسەڵاتەکانە کە ئەمڕۆ زۆربەی وڵاتان پابەندی خۆیان بەو بنەمایە پشتڕاست دەکەنەوە، هەربۆیە لەدەستوورەکانیاندا دەسەڵاتی دانانی پەیڕەوی ناوخۆیان بە خشیوە بە خودی پەرلەمان خۆی.

تەوەری سێیەم
ئەو بابەتانەی پەیڕەوی ناوخۆ لەخۆیان دەگرێت

سەبارەت بەو بابەتانەی پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان لەخۆیان دەگرێت و ڕێکیان دەخات، ئەزموونی وڵاتان چۆنیەک نین، هەرچەندە خاڵی هاوبەشیش لە نێوایاندا زۆرە، بەڵام بێگومان جیاوازیشیان هەیە، بۆیە بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین ئەزموونی وڵاتان بۆ چۆنیەتی ڕێکخستنی بابەتەکانی نێو پەیڕەوی ناوخۆ بۆ دوو شێوازی سەرەکی پۆلێن بکەین:

١- دیاریکردنی چوارچێوەی بابەتەکانی پەیڕەو لە دەستوور یان لە خودی پەیڕەوەکەدا:

أ- هەندێک لە وڵاتان لە دەستوورەکانیاندا بە شێوەیەکی حەصری چوارچێوەی ئەو بابەتانەیان دیاری کردوە کە دەبێت پەیڕەوی ناوخۆ ڕێکیان بخات و لە خۆیان بگرێت، بەو مانایەی پەرلەمان بۆی نییە لە کاتی دانانی پەیڕەوی ناوخۆ لەدەرەوەی ئەو بابەتانەی لەدەستووردا ئاماژەیان بۆکراوە هیچ بابەتێکی دی لە چوارچێوەی پەیڕەوەکەدا ڕێکبخات. نموونەی ئەم شێوازەش وڵاتی (قەتەر)ە کە لە ماددەی (٩٧)ی دەستوور دیاری کردووە کە دەبێت پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی شورا چی لە خۆ بگرێت.[١].

---

(١) المادة (٩٧) من دستور قطر لسنة ٢٠٠٤: (يضع مجلس الشورى لائحته الداخلية متظمنة النظام الداخلي وطريقة سير العمل في المجلس، واعمال لجانه، وتنظيم الجلسات، وقواعد المناقشة، والتصويت، وسائر الصلاحيات المنصوص عليها في هذا الدستور وتحدد لائحة الجزاءات التي تقرر على مخالفة العضو للنظام، او تخلفه عن جلسات المجلس او اللجان بدون عذر مقبول، وتصدر اللائحة بقانون).

هەروەها وڵاتی مەغریبیش لە دەستووری ساڵی ٢٠١١ هەمان ڕێچکەی گرتۆتەبەر بۆ دیاریکردنی بابەتەکانی پەیڕەوی ناوخۆ[١].

بە هەمان شێوە وڵاتی بەحرەینیش لە میانەی ماددەی (٩٤) لە دەستووری ساڵی ٢٠٠٢ ئاماژەی کردووە بەو بابەتانەی کە پەیڕەو لە خۆیان دەگرێت و ڕێکیان دەخات[٢]. هەروەها یاسادانەری کوێتیش هەمان ڕێچکەی گرتۆتەبەرو لە ماددەی (١١٧) لەدەستووری ساڵی ١٩٦٢ ئاماژەی بەو بابەتانە کردووە کە دەبێت پەیڕەوی ئەنجومەنی ئوممە ڕێکیان بخات[٣].

---

(١) المادة (٦٩) من دستور المغرب لسنة ٢٠١١ :(يضع كل من المجلسين نظامه الداخلي ويقره بالتصويت.... يحدد النظام الداخلي بصفة خاصة: ١-قواعد تأليف وتسيير الفرق والمجموعات البرلمانية والانتساب إليها، والحقوق الخاصة المعترف بها لفرق المعارضة.٢- واجبات الأعضاء في المشاركة الفعلية في أعمال اللجان والجلسات العامة، والجزاءات المطبقة في حالة الغياب.٣- عدد اللجان الدائمة واختصاصا وتنظيمها، مع تخصيص رئاسة لجنة أو لجنتين للمعارضة، على الأقل، مع مراعاة مقتضيات الفصل ١٠ من هذا الدستور).

(٢) المادة (٩٤) من دستور البحرين لسنة ٢٠٠٢ :(أ- يبين القانون نظام سير العمل في كل من مجلس الشورى ومجلس النواب ولجانهما، وأصول المناقشة والتصويت والسؤال والاستجواب وسائر الصلاحيات المنصوص عليها في الدستور، وكذلك الجزاءات التي تترت ب على مخالفة العضو للنظام أو تخلفه عن جلسات المجلس أو اللجان بدون عذر مقبول . ب- لكل من المجلسين أن يضيف إلى القانون المنظم له ما يراه من أحكام تكميلية.).

(٣) المادة (١١٧) من دستور الكويت لسنة ١٩٦٢ :(يضع مجلس الأمة لائحته الداخلية متضمنة نظام سير العمل في المجلس ولجانه وأصول المناقشة والتصويت

ب- هەنــدێکی دی لەوڵاتــان لەخــودی پەیــڕەوی نــاوخۆی پەرلەمــان ئەو بابەتانەیــان دیــاریکردووە کە پەیــڕەوەکە بۆی هەیە لەخۆیان بگرێت و ڕێکیان بخات. نموونەی ئەو وڵاتانەش میسرە کە لە ماددەی (٢) لە پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی نوێنەرانی ساڵی ٢٠١٦ ئاماژەی بەو بابەتانە کردووە کە پەیڕەوەکە دەسەڵاتی ریکخستنیانی هەیە[١].

٢- دیـاری نەکردنـی بابەتەکـانی ڕێکخـراو لە نێـو پەیـڕەوی نــاوخۆدا : زۆریـنەی وڵاتــان پەیــڕەوی ئەم شــێوازەیان کردوە، بەجۆرێک لەهیچ دەقێکی دەستووری یان یاسایی تەنــانەت پەیـــڕەویش ئاماژەیەکیـــان نەکـــردووە بـــۆ دیـاریکردنی بابەتەکـانی نێـو پەیـڕەوی نـاوخۆ، هەربـۆیە پەرلەمان لەم بارەدا دەستکراوە دەبێت لە ڕێکخستنی ئەو بابەتانەی بەگرنگ و پێویستیان دەزانێت و لەهەمان کاتدا تایبەتن بە ڕێکخستنی کاروبـاری نـاوخۆی پەرلەمـان بەو مەرجەی دژیەک و نــاکۆک نەبــن لەگەڵ دەســـتووردا، بەشـێوەیەکی گشـتی و بەسـەرنجدان لەپەیـڕەوی نـاخۆی

والسؤال والاستجواب وسائر الصلاحيات المنصوص عليهـــــا في الدستور. وتبين اللائحة الداخلية الجزاءات التي تقرر على مخالفة العضو للنظام أو تخلفه عن جلسات المجلس أو اللجان بدون عذر مشروع).

(١) اللائحـة الداخليـة لمجلس النـواب المصـري لسـنة ٢٠١٦، المـادة (٢): (تـنظم هـذه اللائحة العمل داخل مجلس النواب، وكيفية ممارسته لاختصاصاته، والمحافظة على النظـام داخلـه، وتبـين حقـوق وواجبـات الأعضـاء، والإجـراءات والأعمـال البرلمانيـة، والعلاقة بين المجلس وغيره من السلطات والجهات).

چەندین وڵات بۆمان دەردەکەوێت کە پەیڕەوی ناوخۆ ئەم بابەتانە ڕێکدەخات: (سیستەمی دانیشتنەکانی پەرلەمان، ڕێککارەکانی گفتوگۆی ناو پەرلەمان، پرۆسەی دەنگدان، دیاریکردنی تایبەتمەندی لیژنەکان و شێوازی کاریان، دەستەی سەرۆکایەتی و چۆنیەتی پێکهێنانی، ڕێککارەکانی پێشەکەشکردن و دەرچوواندنی پرۆژەی یاساو بڕیارەکان، شێوازو ڕێککارەکانی چاودێریکردنی دەسەڵاتی جێبەجێکردن، ڕێککارەکانی دروستی ئەندامێتی و چۆنیەتی تانەلێدانی، دەستپێکردنی تایبەتمەندی ئەندامێتی، کۆتاییهاتنی پارێزبەندی ئەندامان و چۆنێتی لابردنی، ئەرک و مافەکانی ئەندام و ڕێککارە بەرزەفتیەکان، ڕێککارەکانی وەرگرتنەوەی متمانە لەحکومەت، ئەمانەو هەر ڕێساو بنەمایەکی دیکە کە پێویست بێت بۆ ڕاییکردنی کاروباری پەرلەمان بەمەرجێک پێچەوانەی دەستوور نەبێت[١].

توێژەرانی بواری یاسا چەند خاڵێک بە گرنگ دەزانن کە لە کاتی دانانی پەیڕەو پێویستە ڕەچاو بکرێت:

١- نابێت پەیڕەوی ناوخۆ دەروازیەک بێت بۆفراوانکردنی تایبەتمەندی و دەسەڵاتەکانی پەرلەمان، لەکاتێکدا دەستوور سنووری ئەو تایبتمەندی و دەسەڵاتانەی

(١) السيد، محمود صبحي علي، مصدر سابق، ص٣٥٢

دیاریکردووە، ئەمەش لە پێناوی پابەند بوون بە سنووری دەستوری دیاریکراو.

٢- بەربەست و گرفت دروست نەکات بۆ دەسەڵاتەکانی دیکە (جێبەجێکـــردن، دادوەری)، ڕێگرنەبێـــت لەپیـــادەکردنی دەســـەڵات و تایبەتمەنـدییەکانیان هەروەک لەدەسـتووردا دەقنووس کراوە[١].

٣- زەمیـنەی ئـازادی ڕادەربـڕین بـۆ ئەنـدامان بەگشـتی و فراکسیۆنە جیاوازەکان مسۆگەر بکات.

٤- سادەو ڕۆشن بێت بەجۆرێک تەواوی ئەندامانی پەرلەمان بتـوانن تێیـبگەن لەکـاری پەرلەمانتاریانـدا و بە ئاسـانی پیادەی بکەن، چونکە هەمیشەو لەهەموو وڵاتانی دونیاش وەهایە کە ڕێژەی هەرە زۆری پەرلەمانتـاران دەرچووی کـولێژی یاسـا نین و هۆشـیاری یاسـاییان وەک پێویسـت نییە.

٥- دەسـەڵاتەکانی سـەرۆکی پەرلەمـان بەجۆرێـک نەبێـت کە کـاریگەری نەرێنـی دروسـت بکـات لەسـەر سـەربەخۆیی ئەنــــدامان، چـــونکە ئەنـــدام جـــگە لەئیـــرادەی گەل و

(١) المستشار د.عبدالعزيز محمد سلمان، الرقابة الدستورية على اللائحة البرلمانية، مجلة الدستورية الصادرة من المحكمة الدستورية في مصر، العدد الحادي والعشرون، السنة العاشرة، ٢٠١٢.

جومگەکانی دەستوور و یاسا، نابێت ژێرباربێت بۆ هیچ ئیرادەیەکی دیکە[1].

(١) الصاوي على، نحو عمل خطة المجالس البرلمانية العربية تطوير العمل البرلماني العربي، ط١، بيروت مركز اللبناني للدراسات، ٢٠٠٩، ص٢٩٦.

تەوەری چوارەم
شێوازەکانی دانان ودەرچوواندنی پەیڕەوی ناوخۆ

بەشـێوەیەکی گشـتی دەسـتوور شـێوازی دەرچوواندن و لایەنـی خاوەن تایبەتمەندی بە دەرچوواندنی پەیڕەوی ناخۆی پەرلەمان دیاری دەکات، بە لێوردبوونەوە لە پەیڕەوی ناخۆی پەرلەمان لە وڵاتـان بۆمـان دەردەکەوێت کە دەرچوواندنی پەیـڕەو لەم چەند شێوازە بەدەر نییە:

١- دەرچوواندنی پەیڕەو بە یاسا: هەندێک لە وڵاتان بە یاسا پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان دەردەچووێنن ، لەنموونەی ئەو وڵاتانەش، میسر کە لە دەستووری ساڵی (٢٠١٤)یدا لەمـادەدەی ١١٨ ئامـاژە بەوە دەکـات کە پەیـڕەوی ئەنجومەنی نوێنەرانی میسر بەیاسا دەردەچووێندرێت[١]. هەروەها بەحرەین بەهەمانشێوە لەمیانەی ماددەی (٩٤)ی دەسـتوورەکەیدا ئامـاژە بە دەرچووانـدنی پەیـڕەوی ئەنجـومەنی نـوێنەرانی بەحـرەین دەکـات[٢]. قەتەریـش هاوشێوەی میسرو بەحرەین هەمان ڕێچکەی گرتۆتە بەر بۆ دەرچوواندنی پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی شورای

(١) تنص المادة ١١٨ من دستور مصر لعام ٢٠١٤ على ان: (يضع مجلس النواب لائحته الداخلية لتنظيم العمل به، وكيفية ممارستها اختصاصه والمحافظة على النظام داخله، وتصدر بقانون).

(٢) تنص المادة ٩٤ فقرة أ من دستور البحرين عام ٢٠٠٢ على ان: (يبين القانون نظام سير العمل في كل من مجلس الشورى ومجلس النواب ولجانهما، وأصول المناقشة والتصويت والسؤال والاستجواب وسائر الصلاحيات المنصوص عليها في الدستور، وكذلك الجزاءات التي تترتب على مخالفة العضو للنظام أو تخلفه عن جلسات المجلس أو اللجان بدون عذر مقبول).

ولاَتەکەی کاتێک لە ماددەی ٩٧ ی دەستوورەکەی جەخت لەوە دەکـاتەوە کە بەیاسـا دەردەچوێنـدرێت[١]. هەرچـی سـەبارەت بە کوەیتیشـە هەرچەنـدە لە مـاددەی ١١٧ی دەسـتوورەکەیدا تەنهـا جەخـت لەوە دەکـاتەوە کە ئەنجـومەنی ئـوممە پەیڕەوێک بۆ خۆی دادەنێت، کەچـی ئەنجـومەنی ئـوممە پەیـڕەوەکەی لەرێـگەی یاسـایەکەوە دەرچووانـدووە ئەویـش یاسـای ژمـارە (١٢)ی سـالّی (١٩٦٣)یە[٢]. لەیەمەنـیش بەهەمـان شـێوە پەیـڕەوی نـاوخۆی ئەنجـومەنی نـوێنەرانی ولاَتەکە بەیاسـا دەردەچووێنـدرێت هەروەک لە مـاددەی (٦٦)ی دەستووری سالّی (٢٠٠٣) دا ئاماژەی بۆ کراوە[٣]. ئەوەی لێـرەدا گـرنگە ئامـاژەی پـێ بکەیـن ئەوەیە هەرچەنـدە لە شـێوازی دەرچووانـدنی پەیـڕەو بە یاسـا، بە جۆرێـک لە جۆرەکـان دەسـەلاَتی جێبەجێکـردن رۆلێکیـان دەبێـت لە دەرچووانـدنی پەیـڕەوەکە، بەلاَم ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کە پەرلەمـان سـەربەخۆیی خۆی لە دەست دەدات لە دانانی پەیـڕەوی نـاوخۆی تـایبەت بەخـۆی، چـونکە لە هەر یەک لەو نموونانەی ئاماژەمان پێکردن، یاسادانەر مافی ئەوەی

(١) تنص المادة ٩٧ من دستور قطر عام ٢٠٠٤ على ان: (يضع مجلس الشورى لائحته الداخلية ....، وتصدر اللائحة بقانون.).

(٢) ظاهر عدنان محسن، حقوق النائب وواجباته في المجالس التمثيلية العربية، من منشورات (UNDP)، ص١٩.

(٣) تنص المادة (٦٦) من الدستور اليمني لعام ٢٠٠٣ على ان: (يضع مجلس النواب لائحته الداخلية ....، ويكون صدور اللائحة وتعديلها بقانون).

نەداوە بە دەسەڵاتی جێبەجێکردن کە دەست وەربداتە ناوەرۆکی پەیڕەوەکە، تەنانەت مافی گرتنی پەڵپ و گێڕانەوەی پەیڕەوەکەشی پێ نەداون بۆ پەرلەمان، بۆیە هەروەک چۆن لەدەرچووواندنی یاسایەکی ئاساییدا پرۆسەی دەرچوواندن و بڵاوکردنەوەی لەرۆژنامەی فەرمی وڵات سپێردراوە بە دەسەڵاتی جێبەجێکردن، بە هەمان شێوەش پرۆسەی دەرچوواندن لە بابەتی پەیڕەودا پیادە دەکرێت.

٢- دەرچوواندنی پەیڕەوی ناوخۆ لەلایەن دەسەڵاتی جێبەجێکردن: ئەم شێوازە لە فەرەنسا لە سەردەمی ئیمپراتۆریدا پیادە کراوە[١].

٣- دەرچوواندنی پەیڕەوی ناوخۆ لەلایەن پەرلەمانەوە، دوای پەسندکردنی لایەنێکی دیکە: هەندێک لە وڵاتان مافی دانانی پەیڕەویان داوە بە خودی پەرلەمان خۆی، بەڵام ئەو مافەیان کۆتوبەند کردوە بەرەزامەندی لایەنی دیکەوە، بۆیە پەیڕەو ناچێتە واری جێبەجێکردنەوە تاوەکو ئەو لایەنەی دەستوور دیاریکردوە رەزامەندی لەسەر نەدات لەم بارەیەشەوە وڵاتان دابەش بوون بۆ دوو کۆمەڵە:

أ- دەرچوونی پەیڕەوی ناوخۆ دوای رەزامەندی دەسەڵاتی جێبەجێکردن: هەندێک لە وڵاتان مافی دەرچوواندنی پەیڕەویان داوە بە پەرلەمان، بەڵام بەرکار نابێت تاوەکو

---

(١) السيد، محمود صبحي علي، مصدر سابق، ص٣٥٤.

دەسەڵاتی جێبێجێکردن ڕەزامەندی لەسەر نەدا هەروەک لە دەستووری ئیمارات ماددەی (٨٥) هاتووە[١]. لەم شێوازەدا ڕەزامەندی ئەنجومەنی باڵای ئیتحادی کراوەتە مەرج واتە تەنها پرۆسەی ئاسایی دەرچوواندن نیە، بەواتایەکیدی ئەنجومەنی ئیتیحادی مافی ڕەتکردنەوەی هەیە لەبارێکدا ئەگەر تێبینی لەسەر پەیڕەوەکە هەبێت.

ب-دەرچوونی پەیڕەوی ناوخۆ دوای پەسندکردنی دادگای دەستووری: هەندێکی دی لەوڵاتان سەرەڕای بەخشینی مافی دانانی پەیڕەو بە پەرلەمان، بەڵام جێبەجێکردنیان وابەستە کردوە بە ڕەزامەندی دادگای دەستوورییەوە، نموونەی ئەو وڵاتانەش کە ئەم شێوازە پیادە دەکەن، فەرەنسایە کە لە ماددەی (٦١)ی دەستووری ساڵی ١٩٥٨یدا ئاماژەی کردوە بەوەی کە پێش دەرچوواندنی پەیڕەو دەبێت بنێردرێت بۆ ئەنجومەنی دەستووری بە مەبەستی دڵنیابوون لەوەی گونجاوە لەگەل دەقەکانی دەستووردا[٢]. مەغریبیش هەمان ڕێچکەی گرتۆتە بەر کاتێک لە ماددەی (١٣٢) لە دەستووری ساڵی ٢٠١١ ئاماژەی بەوە کردوە کە پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی

---

(١) تنص المادة (٨٥) من دستور الامارات لعام١٩٧١ على ان: (يكون للمجلس أمانة عامة يرأسها أمين عام، وتحدد اللائحة الداخلية اختصاصاته، ويتولى المجلس وضع مشروع لائحته الداخلية، وتصدر بقرار من رئيس الاتحاد بناء على موافقة المجلس الأعلى للاتحاد).

(٢) تنص المادة (٦١) من دستور فرنسا لعام ١٩٥٨ على انه: (يجب عرض القوانين الأساسية قبل إصدارها ومشروعات القوانين المنصوص عليها في المادة ١١ قبل عرضها على الاستفتاء الشعبي، والقواعد الإجرائية لمجلسي البرلمان، قبل تطبيقهما، على المجلس الدستوري الذي سيفصل في مدى مطابقتها للدستور).

نوێنەران پێش ئەوەی دەربچووێندرێت دەبێت بنێردرێت بــۆ دادگــای دەســتووری[1]. بەهەمــان شــێوە تــونس و جەزائیرو مۆریتانیاش ئەو شێوازەیان گرتووەتەبەر[2].

٤- دەرچوواندنی پەیڕەوی ناوخۆ بە بڕیارێکی پەرلەمانی: ئەم شــێوازە ســەرەڕای ئەوەی مــافی دانــانی پەیــڕەوی بەخشیوە بە خودی پەرلەمان، مافی دەرچوواندنیشی هەر بەخشیوەتەوە پەرلەمان و هەر بۆیە بەلای یاساناسانەوە لەم شێوازەدا سەربەخۆیی دەسەڵاتی یاسادانان زۆرتر خۆی بەرجەستە دەکات، نموونەی ئەو وڵاتانەی کار بەو شێوازە دەکەن بەلجیکایە، کە لەمیانەی ماددەی (٦٠)ی دەستووری ساڵی ١٨٣١یدا ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە پەرلەمــان خــۆی لە رێــگەی پەیــڕەوێکەوە چــۆنیەتی کارەکانی رێکدەخات[3].رۆمانیاش لە دەستووری ساڵی ٢٠٠٣ لە ماددەی ٦٤ بڕگەی (أ) هەمان رێچکەی گرتۆتە بەر[4]. عیــراقیش بە هەمــان شــێوە لە مــاددەی ٥١ لە دەســتووری ســاڵی ٢٠٠٥ جەختــی لەوە کــردۆتەوە کە

(١) تنص المادة (١٣٢) من دستور المغرب لعام ٢٠١١ على ان: (تحال إلى المحكمة الدستورية القوانين التنظيمية قبل إصدار الأمر بتنفيذهـــا، والأنظمة الداخلية لكل من مجلس النواب ومجلس المستشارين قبل الشروع في تطبيقهـــا لتبت في مطابقتهـــا للدستور.)

(٢) المستشار د.عبدالعزيز محمد سلمان، الرقابة الدستورية على اللائحة البرلمانية، مجلة الدستورية الصادرة من المحكمة الدستورية في مصر، العدد الحادي والعشرون، السنة العاشرة، ٢٠١٢.

(٣) تنص المادة (٦٠) من دستور بلجيكا لسنة ١٨٣١ على ان: (يحدد المجلس بناء على أنظمته الطريقة التي يمارس فيها مهامه).

(٤) تنص المادة (٦٤) من دستور رومانيا لسنة ٢٠٠٣ على ان: (تنظيم عمل المجلس يحدد بلوائحها الخاصة).

ئەنجـومەنی نـوێنەران کاروبارەکـانی بەپێـی پەیڕەوێـک ڕێـــک دەخـــات کە خـــۆی دەریـــدەکات[1]. هەرێمـــی کوردستانیش هەرچەندە خـاوەنی دەسـتووری خـۆی نیە، بەڵام ئەم بـابەتەی لەمیـانی یاسـای ژمـارە (١)ی سـاڵی ١٩٩٢ تـــایبەت بەهەڵبژاردنـــی پەرلەمـــانی کوردســـتان ڕێکخستوە، لەبڕگەی (٨) لە ماددەی ئەم یاسایەدا هـاتووە کە پەرلەمـان ئەم ئەرک و دەسـەڵاتانە جێبەجـێ دەکـات (٨- دانـانی پەیـڕەوی نـاوخۆو ،دیـاریکردنی میلاکـات و، بڕیـاردان لەسـەر بـودجەی دامەزرانـدنی کارمەنـدەکانی). بەوردبـونەوەی لەم دەقە بۆمـان دەردەکەوێت یاسـادانەر لە هەرێمـــی کوردســــتانیش دەســـەڵاتی دانـــان و دەرچوواندنی پەیـڕەوی بە خشـیوە بە خـودی پەرلەمـان خۆی.

(١) تنص المادة (٥١) من دستور العراق لسنة ٢٠٠٥ على ان:(يضع مجلس النواب نظاما داخليا له لتنظيم سير العمل فيه).

تەوەری پێنجەم
بنەمای پلەبەندی ڕێسا یاساییەکان

یەکێک لەو بابەتـانەی کە لە زانسـتی یاسـادا قسـەو بـاس و گفتـو گـۆی زۆری لەسـەرکراوە، هەروەهـا رۆڵ و کـاریگەری زۆری هەیە لەسـەرئەو بـابەتەی ئـێمە هەڵمـانبژاردوە بـۆ ئەنجامـدانی تـوێژینەوە لە سـەری، بـریتیە لە بنەمـای پلەبەنـدی رێسـا یاسـاییەکان.بۆ رونکـردنەوەی ئەو بـابەتە، هەوڵـدەدەین لە میانەی سێ تەوەرە تیشکی پێویستی بخەینەسەر:

١- هۆکاری سەرهەڵدانی ئەم بنەمایە:

لە سـەردەمی ئەورۆمانـدا بەهـۆی ئـاڵۆزبونی ژیـانی کۆمەڵگاکـان لە هەر وڵاتێکـدا، رۆژانە لە رێـگەی چەنـدین دامەزراوەوە رێسـای یاسـایی دەردەچوێنـدرێت، بەمەبەسـتی رێکخستنی هەمەلایەنەی ژیانی مرۆڤەکان ، بۆ ئەوەی ئەو رێسا یاساییانە تێکگیر نەبن و پشێوی یاسایی دروست نەبێت، زاناو شارەزایانی بواری سیاسەت و یاسا هەوڵی زۆریان داوە تا رێگە لەو پشـێویە بگـرن ، یەکێـک لەو زانایـانەی کە تـارادەیەکی زۆر سـەرکەوتوبوە لە دۆزینەوەی چارەسـەر بـۆ ئەم بـابەتە ،زانـای نەمسـاوی (هـانز کلسـن) ە، کلسـن تـوانی لە رێـگەی داهێنـانی بیرۆکەی پلەبەنـدی رێسـا یاسـاییەکان، چارەسـەرێکی گونجـاو و زانسـتی بـدۆزێتەوە بـۆ ئەم گـرفتە ، ئەو پێـی وابـوو کە رێسـا یاسـاییەکان لەسـەرەوە بـۆ خـوارەوە لەدایـک دەبـن و، پەیـکەری یاسـایی لە چەنـد چینێکـی پـلە جیـاواز پێـک دێـت، دەسـتوریش لەسـەروی ئەو پەیـکەرەوەیە ، بەلای کلسـنەوە دەسـتور ئەو کۆمەڵە رێسایەیە کە چۆنیەتی دروست بوونی یاسا ئاساییەکان دیاری دەکات،لەو سۆنگەیەوە، بەلای قوتابخـانەی کلسنەوە دوو

پێـوەر لە بـابەتی پلەبەنـدی ڕێسـا یاسـاییەکان ڕۆڵـی گەورە دەبینن[1]:

أ- ئەو لایەن و دامەزراوانەی کە بۆیان هەیە لە ناو دەوڵەتدا ڕێسای یاسایی دەربکەن، ئەمەش بە شێوەیەکی گشتی لە دەسـتوردا دیـاری دەکرێـت ، لەو وڵاتـانەی کە خـاوەنی دەسـتورن، دەسـتور هەم دەسـەڵاتی دەرچوانـدنی ڕێسـا یاسـاییەکان سـنوردار دەکـات، هەم لە ڕوی تایبەتمەنـدی دامەزراوەکـانیش، جۆرێـک لە پـۆلێن و پـلە بەنـدیان بـۆ دەکات.

ب- شـێواز و ڕێککـارو هەنگاوەکـانی دەرچوانـدنی ئەو ڕێسـا یاسـاییانە ،ئەمـیش بە هەمـان شـێوە لەلایەن دەسـتورەوە دیـاری دەکرێـت ، هەربـۆیە بەلای قوتابخـانەی کلسـنەوە یەکێک لە هۆکارەکانی باڵاتر بونی خودی دەستور بۆ ئەو ڕێککـارە ئـاڵۆزو فـرە هەنگـاوانە دەگەڕێـتەوە کە بـۆ دەرچواندنی دەستورێک دەگیرێتەبەر[2]. لەبەرەنجامی ئەو لێکدانەوەیە، کلسـن پێی وابوو کە پەیوەندی نێوان ڕێسـا یاسـاییەکان پەیوەنـدی پاشـکۆیەتی و ژێربـاربونە، بەو مانـایەی ڕێسـای خـوارەوە ژێربـاری ڕێسـای سـەروی خۆی دەبێت.

---

(1)الدكتور التميمي صالح عيدان، التشريع و طغيان السلطة، دراسة تحليلية مقارنة في الانظمة الدستورية في العراق ومصر وفرنسا و انجلترا والمانيا، منشاءة المعارف،ألاسكندرية ، ط١، ٢٠١٩، ص٥٦٧.

(2)أحسن رابحي، مبدء تدرج المعايير القانونية في النظام القانوني الجزائري ، اطروحة دكتوراه، جامعة جزائر – معهد الحقوق والعلوم الادارية (بن عكنون)، ٢٠٠٦، ص .

٢-جۆرەکانی بنەمای پلەبەندی یاسایی :

بە لەبەرچاوگرتنی ئەو پێوەرانەی کە کلسن ئاماژەی بۆ کردون لە روی پلە بەندی و پۆلێنکردنی رێسا یاساییەکان دەتوانین دوو جۆرو شێوازی پلەبەندی رێسا یاساییەکان دیاری بکەین[١]:

أ- پلەبەندی رواڵەتی رێسا یاساییەکان:

لەم شێوازەدا پلەبەندی دەسەڵاتەکان و رێککارەکانی دەرچواندن، کاریگەریان دەبێت لەسەر پلەبەندی رێسا یاساییەکان، بەجۆرێک ئەو رێسا یاساییانەی لە دەسەڵاتێکی باڵاترەوە دەربچێت، لە پلەبەندیدشدا باڵاتر دەبێت لەرێسا یاساییەکانی دیکە، لەوکاتانەشی دوو رێسای یاسایی جیاواز لەلایەن هەمان دەسەڵاتەوە دەرچوێنرابن، ئەوکاتە ئەوەیان باڵاترە کە رێوشوێن و رێککاری دەرچواندنی توندتر و قورستر بێت لەوی دیکەیان.

ب- پلەبەندی هێزی پابەندیەتی رێسا یاساییەکان:

ئەم شێوازی پلەبەندییە راستوخۆ پەیوەندی بە هێزیی پابەندی یاسایی رێسا یاساییەکانەوە هەیە ، بۆ نمونە کاتێک دەستور رێگە دەدات بە دەسەڵاتی جێبەجێکردن هەندێک مەراسیم دەربکات لە هەندێک باری دیاریکراودا و هەمان هێزی یاساییشی پێ دەبەخشێت، ئیدی لێرەوە دێتە هەمان ئاستی یاسای ئاسایی کە لە دەسەڵاتی یاسادانانەوە دەردەچێت، ئەگەرچی بە پێی پلەبەندی رواڵەتی بێت ، هەمیشە ئەو رێسا

---

(١)نويري محمد، الكتلة الدستورية بالمغرب:مقاربة دستورية-قضائية،نوفمبر ٢٠١١، موقع ، marocdroit.com .

یاسایانەی لە دەسەڵاتی جێبەجێکردنەوە دەردەچن لە پلە بەندی خـــوارتردان بەراورد بەو رێســـا یاســـاییانەی کە لە دەســـەڵاتی یاسادانانەوە دەردەچن.

٣-لێکەوتەی یاسایی ئەو بنەمایە:

یەکێک لە لێکەوتەو بەرەنجامە گرنگەکانی بنەمای پلەبەندی رێســـا یاســـاییەکان، لە دایـــک بـــونی بنەمـــای (مەشـــروعیەتە)، مەشـــروعیەتیش هەروەک دکتـــور ماجـــد راغـــب حلـــو پێناســـەی دەکـات، بـریتیە لە (سـەروەربونی یاسـاو پابەنـدی حوکمەکـانی و بەرکـــــــــاربونیەتی دەرهەق بە هەریەکە لە فەرمـــــــــانڕەواو فەرمانڕەواییکراوانـــدا)[1]. لەبەرەنجـــامی هەمـــوو ئەو خـــاڵانەی ئاماژەمـــان پێکـــرد دەتـــوانین بڵێـــین بنەمـــای پلەبەنـــدی رێســـا یاساییەکان بریتیە لەوەی کە هەندێک لە رێسا یاساییەکان هێزی پابەنـدیان بـاڵاترە لە هەنـدێک رێسـای یاسـایی دیـکە ئەوەش دەســەڵاتداران لە دامەزراوەکـانی دەوڵەت، ناچـار بەوە دەکـات کە لە کـــاتی دەرچوانـــدنی رێســـایەکی یاســـایی، رەچـــاوی رێســـا یاســـاییەکانی دیـکە بکـات کە بـاڵاترن لە روی هێـزی پابەنـدی یاســـاییەوە ، ئەمەش ئەوەمـــان پـــێ دەڵێـــت کە هەرگیـــز ناکرێـــت رێسـایەکی یاسـایی بـاڵا هەمـوار یـان پـوچەڵ بکـرێتەوە لەلایەن رێسـایەکی یاسـایی خـوارتر لە خـۆی، وە هەرکاتێـک دژ یەکـی و تێکگیربوون روبدات لە نێوانیان هەمیشە تای تەرازو بەلای رێسا یاساییە باڵاکەدایە.

([1])الدكتور التميمي صالح عيدان، المصدر نفسه، ص٥٦٥.

تەوەری شەشەم
بەهای یاسایی پەیڕەوی ناوخۆ

سەبارەت بە بەهای یاسایی پەیڕەوی ناوخۆ، گەڵێک بۆچوونی جیاواز هەن، ئاخۆ پێگەو بەهاکەی لەکوێی پلەبەندی یاسایی ناسراوو باوە لە وڵاتان، ئایا لە ئاستی دەستووردایە یان یاسا یان لە پلەی سێیەمدا دێت لەو پلەبەندییەدا، لە هەمان کاتدا ئەزموونی وڵاتانیش هاوشێوەی یەکنین لەدیاریکردنی پلەبەندی پەیڕەوی ناوخۆدا، جا بۆ ئەوەی وردتر شیکردنەوەی ئەم بابەتە بکەین ئەم تەوەرە دابەش دەکەین بۆ سێ بەشی سەرەکی، لە بەشی یەکەمدا ئاماژە بۆ ئەو وڵاتانە دەکەین کە لەرێگەی دەقێکی یاسایی یان بڕیارێکی دادوەریەوە پلەبەندییەکەیان یەکلاکردۆتەوە، بەشی دووەم تەرخان دەکەین بۆ تاوتوێکردنی ئەزموونی ئەو وڵاتانەی کە بە دەقی یاسایی ئەم بابەتەیان یەکلایی نەکردووەتەوەو دەرگایان لەبەردەم فیقهی یاساییدا واڵا کردوە تا لەرێگەی توێژینەوەی زانستی و رای شارەزایانی بواری یاساوە پلەبەندی پەیڕەوی ناوخۆ دیاری بکرێت. بەشی سێیەمیش تەرخان دەکەین بۆ هەڵسەنگاندنی پێگەی پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان لە پلەبەندی یاساکاندا لە هەرێمی کوردستان:

١- دیاریکردنی پلەبەندی پەیڕەوی ناوخۆ بە دەقێکی یاسایی:

هەندێک لەوڵاتان لەرێگەی دەقێکی یاساییەوە بابەتی پلەبەندی پەیڕەوی ناوخۆیان یەکلاکردۆتەوە بەمەش رێگەیان لەبەردەم ئەو مشتومڕە یاساییە داخستووە کە لەنێوان شارەزایان و پسپۆرانی بواری یاسادا لەو بارەیەوە هەیە، هێندەی ئێمە لەمیانی ئەو توێژینەوەیە بەرچاومان کەوت

ئەوانیش دابەشبوون بۆ دوو کۆمەڵە، کۆمەڵەیەکیان پەیڕەوی ناخۆیان لەئاستی یاسای ئاسایی (القانون العادي) داناوە، هەندێکیشیان لەپلەیەک خوار ئاستی یاسای ئاساییان داناوە.

أ- دانانی پەیڕەو لەپلەبەندی یاسای ئاسایی: هەندێک لەوڵاتان لەرێگەی دەقی یاساییەوە پلەبەندییان بۆ پەیڕەوی ناوخۆ دیاریکردووە، نموونەی میسر کە پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی نوێنەرانی ساڵی ٢٠١٦ لەرێگەی یاسای ژمارە (١) ساڵی (٢٠١٦) دەرچووێندراوە، لەماددەی یەکەمی ئەم یاسایەدا هاتووە (يعمل باحكام اللائحة الداخلية لمجلس النواب المرافقة، ويلغى كل حكم يخالف احكامها)[١]. سەرەتا دەبێت ئەوە بڵێین هەر بە تەنها دەرچوواندنی پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی نوێنەران بەیاسایەک پێدانی هێزی یاسای ئاساییە بە پەیڕەوەکە، پاشان جارێکی دی یاسادانەر هاتووە لەرێگەی ماددەی یەکەم جەختی کردووەتەوە لەسەر بوونی هێزی یاسای ئاسایی، کاتێک ئاماژەی بەوە کردووە کە هەر حوکمێک پێچەوانەی حوکمەکانی ئەم پەیڕەوە بێت هەڵدەوەشێتەوەو کاری پێ ناکرێت، بۆیە دەتوانین راشکاوانە بڵێین یاسادانەری میسری لە دوای دەرچوواندنی دەستووری ساڵی (٢٠١٤)ەو، بە تایبەتیش لە دوای دەرچوواندنی ئەم یاسایەوە، بوارێکی بۆ مشتومڕی یاسایی نەهێشتۆتەوە سەبارەت بە پلە بەندی پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی نوێنەرانی میسری.

---

(١) الجريدة الرسمية المصرية،العدد (١٤) مكرر (ب) في ١٣ ابريل، سنة ٢٠١٦.

ئەزموونی یەمەنیش هاوشێوەی میسرە بە هەندێک جیاوازی کەمەوە، یاسـادانەر لەیەمەن بە هەمانشـێوە لە رێـگەی یاسـای ژمـارە (١٨)ی سـاڵی (٢٠٠٣)ەوە پەیـڕەوی نـاوخۆی ئەنجـومەنی نـوێنەرانی یەمەنـی دەرچووانـدوە، کاتێـک لە مـاددەی یەکەمـی یاساکەدا هـاتووە (یعمل باحكام اللائحة الداخلية لمجلس النواب المرافقـة لهـذا القـانون)، ئەمەش هەروەک ئاماژەمـان پێـدا لە پێشـوودا، پێـدانی پلەبەنـدی یاسـای ئاسـاییە بەپەیـڕەوەکە، سـەرەڕای ئەوەش لە مـاددەی (٢٣٢)ی خـودی پەیـڕەوەکە یاسـادانەر جـارێکی دی جەختـی لەو پلەبەنـدییە یاسـاییە کـردووەتەوە کاتێـک ئامـاژەی بەوە کـردوە کە : (تلغـى احكـام اللائحة الداخلية لمجلس النواب الصادرة بالقانون رقم (٤٣) لسنة ١٩٩٧ وتعديلـه، وأي نـص أو حكـم يتعـارض مـع احكـام هـذه اللائحة). بەوردبوونەوە لەدەقی ئەو ماددەیە بۆمان دەردەکەوێت کە یاسادانەر ئاماژەی بەوە کردووە کە هەر حکومێک پێچەوانەی حوکمەکـانی ئەم پەیـڕەوە بێـت هەڵدەوەشـێتەوە جـا لەپەیـڕەوی پێشـووی ئەنجـومەنی نـوێنەران بێـت، یـان لەهەر دەقێکـی یاسـایی دیکەدا هاتبێت.

ئەزمـوونی کـوەیتیش نـزیکە لە ئەزمـوونی میسـرو یەمەن بەهەندێک جیاوازییەوە، ئەگەرچی لەدەستووری کوەیتی ئامـاژە بـۆ ئەوە نەکـراوە کە پەیـڕەوی نـاوخۆی ئەنجـومەنی ئـوممە بە یاسـا دەردەچووێنـدرێت، کەچـی ئەنجـومەنەکە خـۆی ئەم پەیـڕەوەی بە یاسـا دەرچووانـدوە، ئەوەتـا پەیـڕەوەکە بە یاسـای ژمـارە (١٢) بـۆ سـاڵی ١٩٦٣، کە لەبەرواری ١٥ ئایـاری سـاڵی

١٩٦٣ لەلایەن میر عەبدوڵڵا سالم ئەلسباح میری کوەیت واژوکراوە دەرچوویێندراوە، لەوەش گرنگتر لەدیباجەی یاساکەدا هاتووە (نحن عبدالله السالم الصباح أمیر دولة الکویت بعد الإطلاع علی الدستور نوافق مجلس الأمة علی القانون الآتي نصه، وقد صدقنا علیه وأصدرناه)[١]. ئەگەر سەیری دیباجەی یاساکە بکەین راستەوخۆ لە جیاتی وشەی پەیڕەو دەستەواژەی یاسای بەکارهێناوەو ئاماژە بەوە دەکات دوای پەسندکردنی ئەم یاسایە لەلایەن ئەنجومەنی ئوممەوە ئێمەش دەرمانچوواند، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە یاسادانەری کوەیتی هەمان هێزی یاسای ئاسایی بەخشیوەتە پەیڕەوی ناوخۆو لە پلەبەندیشدا هاوشێوەی یاسای ئاسایی مامەڵەی لەگەڵدا کردووە.

یاسادانەری قەتەریش بە هەمان شێوە لە ماددەی (٩٧)ی دەستووری ساڵی ٢٠٠٤ دا ئاماژەی بەوە کردوە کە (یضع مجلس الشوری لائحته الداخلیة متضمنة النظام الداخلي ....،وتصدر اللائحة بقانون)، هەروەها لائیحەی ئەنجومەنی شوراکەی بەپێی یاسای ژمارە (٦)ی ساڵی ١٩٧٩ دەرچوویێندراوە، لەوەش زیاتر لەماددەی (١١٨)ی یاساکەدا ئاماژە بەوە دەکات کە بۆ ئەوەی هەر هەموارێک لەپەیڕەوی

(١) موقع مجلس الامة الکویتي، http://www.kna.kw/clt-٢٠٢٥/run.asp?id=٥html.

ناوخۆی ئەنجومەنی شورا بەرکار بێت، دەبێت بە یاسایەک دەربچووێندرێت[1].

سەبارەت بە ئەزموونی بەحرەینیش ئەوا هەر لەماددەی (٩٤)ی دەستووری ساڵی ٢٠٠٢ راستەوخۆ وشەی یاسای لە جیاتی پەیڕەوی ناوخۆ بەکار هێناوە کاتێک دەڵێت (يبين القانون نظام سير العمل في كل من مجلس الشورى ومجلس النواب ولجانهما، وأصول المناقشة والتصويت والسؤال والاستجواب وسائر الصلاحيات المنصوص عليها في الدستور، وكذلك الجزاءات التي تترتب على مخالفة العضو للنظام أو تخلفه عن جلسات المجلس أو اللجان بدون عذر مقبول). لەو سۆنگەیەوە پەیڕەوی ناوخۆ بە یاسای ژمارە (٥٥)ی ساڵی ٢٠٠٢ دەرچووێندراوە، هەر لەدیباجەی یاساکەدا هاتوە (نحن حمد بن عيسى آل خليفة ملك مملكة البحرين....... رسمنا بالقانون الآتي) هەروەها لە ماددەی (١٩١)ی هەمان یاسادا هاتوە (يعمل بهذا القانون اعتبارا من اليوم التالي لتاريخ نشره في الجريدة الرسمية)[2].

هەرچی سەبارەت بە ئەزموونی سوریایە لەبارەی پلەبەندی پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی گەل، ئەوا جیاوازتر لە ئەزموونی

---

(١) تنص المادة (١١٨) من قانون رقم (٦) لسنة ١٩٧٩ على انه (يجوز لمجلس الشورى التوصية بتعديل أحكام هذه اللائحة، بناء على اقتراح مقدم من أغلبية أعضائه، ويحيل المجلس هذا الاقتراح إلى اللجنة المختصة لبحثه وتقديم تقرير عنه، ثم يعرض على المجلس لمناقشته والتصويت عليه، ويسقط الاقتراح إذا لم يفز بأغلبية ثلثي الأعضاء، ويلزم لنفاذ التعديل أن يصدر به قانون).

(٢) الجريدة الرسمية لمملكة البحرين – العدد ٢٥٥٤ – الأربعاء ٣٠ أكتوبر ٢٠٠٢م.

میسر و یەمەن لەڕێگەی دەقێکی راشکاوانەتر ئەو مشتومڕەی کۆتایی پێهێناوە کاتێک لە ماددەی (١٨٢)ی پەیڕەوی ناوخۆی ساڵی (٢٠١٧) ی ئەنجومەنی گەل ئاماژەی بەوە کردووە کە: (للنظام الداخلي للمجلس قوة القانون، ولا يجوز تعديله الا وفقا للاحكام المذكورة فيه). ئەمەش راشکاوترین دەقە کە ئێمە بینیبێتمان ئاماژە بەوە بکات پەیڕەوی ناوخۆ هەمان هێزی یاسای ئاسایی هەیە. سەرەرای ئەوە لە بڕیاری دەرچوواندنی پەیڕەوەکەش کە بڕیاڕی ژمارە (١٣)یە بۆ ساڵی (٢٠١٧) لەلایەن جێگری سەرۆکی ئەنجومەنی گەلەوە واژو کراوە، لە ماددەی دووەمیدا جارێکی دی جەختی لەوە کردۆتەوە کە: (تلغى كافة الاحكام المخالفة لمضمون هذا النظام)، لەم دەقەشدا کە بە شێوەیەکی رەها ئاماژە بۆ هەڵوەشانەوەی هەر حوکمێک دەکات کە پێچەوانەی حوکمەکانی پەیڕەوەکە بێت و ئیدی هیچ بوارێکی بۆ مشتومڕی فیقهی نەهێشتۆتەوە.

سەبارەت بە لوبنانیش ئەگەرچی پەیڕەوەکە لەلایەن خودی سەرۆکی ئەنجومەنی نوێنەرانی لوبنانەوە دەرچووێندراوە، بەڵام لە رێگەی ماددەی (١٤٦) لە پەیڕەوی ناوخۆکەوە ئاماژەی بۆ ئەوە کردوە کە (تلغى جميع الاحكام المخالفة لهذا النظام ويعتبر نافذا فور التصديق عليه). بۆمان دەردەکەوێت کە یاسادانەری لوبنانی بەشێوەیەکی رەها هەر حوکمێکی پێچەوانەی حوکمەکانی ئەم پەیڕەوەی بەهەڵوەشاوە لەقەڵەمداوە، جا لەهەر دەقێکی یاساییدا هاتبێت، بەمەش جەختی لەسەر پلەبەندی یاسایی پەیڕەوی ناوخۆ کردۆتەوە کە لە پلەی یاسای ئاساییدایە. هەر

ئەمەش وای کـــردووە کە وەزارەتـــی دادی لوبنـــانیش دان بنێـــت بەوەی کە پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی نوێنەران هەمان هێزی یاســـای ئاســـایی هەیە، بەپشتبەســـتن بەوەی کاتێـــک یاســـادانەر پەیـــڕەوی نـــاوخۆی دەرچووانـــدوە، هەمـــان ڕێککارەکارەکـــانی دەرچواندنی یاسایەکی ئاسایی گرتۆتەبەر[١].

هەرچـــی ســـەبارەت بە ئەزمـــوونی عیراقیشـــە ئەوا تۆزێـــک جیـــاوازترە لەو ئەزموونـــانەی پێشـــوو، چـــونکە لەڕێـــگەی ڕاڤەی دەقی ماددەی (١٥٠)ی پەیـڕەوی نـاوخۆی ئەنجـومەنی نـوێنەرانی ســـاڵی (٢٠٠٥) دەگەیـــنە ئەو ڕاســـتییەی بەهەمـــان شـــێوە، یاسادانەری عیراقییش پلەبەندی یاسـای ئاسـایی داوەتە پەیـڕەوی نـاوخۆ کاتێـک ئامـاژە بـۆ ئەوە دەکـات: (یعـاد النظـر بهـذا النظـام وتغيـر المـواد التـي تتعـارض مـع الدسـتور بعـد اجـراء التعـديلات والمصـادقة عليهـا). ئەمەش پێمـان دەڵێت کە دەقـی ئەو پەیـڕەوە تەنها لە خوار دەستوورەوەیە بۆیە لە کاتی ناکۆکبوونی لەگەڵیدا دەبێت حوکمەکـانی پەیـڕەوەکە بگـۆڕدرێن، ئەمەش ئەوەمـان پـێ دەڵێـت کە ئاســاییە حوکمەکــانی پەیــڕەوەکە نــاکۆک بــن لەگەڵ حـــوکمی یاســـایەکی ئاســـایی و لەوکـــاتەدا لەپێشـــینەیی بـــۆ جێبەجێکردنـی حوکمەکـانی پەیـڕەوەکەیە نەک یاسـا ئاسـاییەکە، لێرەشـــەوە دەگەیـــنە ئەو ڕاســـتییەی کە یاســـادانەری عیـــراقیش بەهەمـان شـێوە هێـزی یاسـای ئاسـایی بەخشـیوەتە پەیـڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی نوێنەران.

---

(١) المدور رشيد،مراقبة دستورية الانظمة الداخلية للبرلمان في المغرب مقاربة في الخصائص والمنهج ،مطبعة طوب بريس-الرباط ، ط١ ،٢٠٠٨،ص١٤.

هەرچی سەبارەت بە یاسادانەری مەغریبیشە ئەویش بە هەمان شێوە لە ماددەی (٦٩) لە دەستووری ساڵی ٢٠١١ ئاماژەی کردووە بەوەی کە (يضع كل من المجلسين نظامه الداخلي ويقره بالتصويت، إلا أنه لا يجوز العمل به إلا بعد أن تصرح المحكمة الدستورية بمطابقته لأحكام هذا الدستور). بە وردبوونەوە لەدەقی ماددەی (٦٩) ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە کە دوای دەرچوواندنی پەیڕەو لە پەرلەمان راستەوخۆ دەبێت بنێردرێت بۆ دادگای دەستووری تا موتابەقەی دەستووری بۆ بکات پێش ئەوەی بەرکار بێت، ئەمەش مانای ئەوەیە کە پەیڕەو نابێت پێچەوانەی حوکمەکانی دەستوور بێت و لێرەدا تەنها ئاماژەی بە دەستوور کردووە، بۆیە دەکرێت بڵێین یاسادانەری مەغریبیش بە هەمان شێوە لە پلەبەندیدا هەمان هێزی یاسای ئاسایی داوەتە پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان.

یاسادانەری تونسیش هەمان رێچکەی گرتۆتەبەر کاتێک لە ماددەی (١٢٠) لە دەستووری ساڵی ٢٠١٤ دا دەڵێت (تختص المحكمة الدستورية دون سواهما بمراقبة دستورية: ....، النظام الداخلي لمجلس نواب الشعب الذي يعرضه عليها رئيس المجلس).

بە هەمان شێوە یاسادانەری جەزائیریش هەمان رێچکەی گرتۆتەبەر کاتێک لە ماددەی (١٨٦) لە دەستووری ساڵی ٢٠١٦ دا دەڵێت (كما يفصل المجلس الدستوري في مطابقة النظام الداخلي لكل من غرفتي البرلمان للدستور، حسب الاجراءات المذكورة في الفقرة السابقة). ئەم دەقەش ئەوەمان پێ دەڵێت کە یاسادانەری جەزائیری دەسەڵاتی یەکلاییکردنەوەی دەستووری

بـوونی بـڕگەو ماددەکـانی پەیـڕەوی نـاوخۆی پەرلەمـانی داوەتە ئەنجـومەنی دەسـتووری. خـۆ ئەگەر بگەڕێینەوە بـۆ دەسـتووری ساڵی ١٩٦٣ی جەزائیر ئەوا ڕۆشنتر پلەبەندییەکەی دیاریکردوە کاتێـک لە مـاددەی (٣٥) دا دەڵێـت (یحـدد المجلـس الـوطني فـي قانونـه الـداخلي قواعـد تنظيمـه و تسـييره). لە دەقـی ئەم مـاددەیە بۆمـان دەردەکەوێـت کە یاسـادانەر لە جیـاتی دەسـتەواژەی (پەیڕەوی ناوخۆ) دەستەواژەی (یاسای ناوخۆی) بەکارهێناوە[1].

لە فەرەنسـاش یاسـادانەر هەمـان ڕێچـکەی گرتـۆتە بەرو لە میـانەی مـاددەی (٦١) لەدەسـتووری سـاڵی ١٩٥٨ دا بەمشـێوەیە ئامـاژەی پێکـردوە: (يجب عرض القوانين الأساسية قبل إصداره، واقتراحات القوانين المنصوص عليها في المادة (١١) قبل عرضها على الاستفتاء، والنظام الأساسي لمجلسي البرلمان قبل تطبيقها، على المجلس الدستوري الذي يفصل في مدى مطابقتها للدستور).

ب- دانـانی پەیـڕەوی نـاوخۆ لە پلەبەنـدی خـوار یاسـای ئاسایی:

لەراسـتیدا تەنهـا نمـوونەیەک کە ئێمە بەرچاومـان کەوتبێت لەکاتی نووسینی ئەم توێژینەوەیەداو بە دەقێکی یاسایی ئامـاژەی بەوە کردبێت کە پەیـڕەو پلەبەندی لە خـوار یاسـای ئاسـاییدایە، ئەوە یاسـای ژمـارە (٢٦)ی سـاڵی ١٩٩٥ی ئەنجـومەنی نیشـتمانی

---

(١) لصلج نوال، مكانة عضو البرلمان في الدساتير العربية دراسة مقارنة: الجزائر، تونس، مصر، اطروحة لنيل شهادة الدكتوراه، جامعة الحاج لخضر-باتنة، ٢٠١٥-٢٠١٦، ص٢٨-٢٩.

عیـراقیە، ئەو یاســایە هەروەک لە بەراوردەکەیـدا دیـارە کە هــی سەردەمی رژێمی پێشووی عیراقە، ئەم یاسایە لە لەبری یاسای ژمـارە (٥٥)ی ســاڵی ١٩٨٠ بەرکـار بـووە، لەبـڕگەی دووەمــی مـاددەی (٩٠)ی یاســای ژمـارە (٢٦)ی ســاڵی ١٩٩٥دا هــاتووە: (یبقى النظام الداخلي الصادر بموجب قانون المجلس الوطني ذي الرقم (٥٥) لسنة ١٩٨٠ نافذا، بما لایتعارض واحکام هذا القانون، الى حين اصدار نظام داخلي جديد منسجم مع هذا القانون). بە وردبــوونەوە لەدەقــی ئەو بــڕگەیە بۆمـــان دەردەکەوێــت کە یاسـادانەری ئەوسـای عیـراق بە روونـی ئاماژە بەوە دەکـات کە پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی نیشتمانی سـاڵی ١٩٨٠ی عیـراق لە پلەبەندیـدا لە خـوار یاسـای ئاسـاییەوەیە، کاتێـک دەڵێـت نابێـت پەیـڕەوەکە دژیەک و نـاکۆک بێـت لە گەڵ یاسـای ژمـارە (٢٦)ی ساڵی ١٩٩٥، تەنانەت لە کۆتایی بڕگەکەشدا جارێکی دی جەخت لەهەمـان رێچکە دەکـاتەوە کە دەڵێت هەتـاوەکو پەیڕەوێکـی تـازە دادەنرێـت کە بگونجێـت لەگەڵ ئەم یاسـایە واتە یاسـای ژمـارە (٢٦)ی ســاڵی ١٩٩٥. ئەوەش بەڵـگەیە لەســەر ئەوەی لە هەمـوو بارێکـدا یاســادانەری ئەوســای عیـراق لە پلەبەنـدی یاســاییدا، پەیــڕەوی نــاوخۆی ئەنجـومەنی نیشــتمانی لە خــوار یاســای ئاساییەوە داناوە.

٢- دیــاریکردنی پلەبەنــدی پەیــڕەو لە روانــگەی فیقهــی یاساییەوە:

بەشــێوەیەکی گشــتی فیقهــی یاســایی هــاوڕا نـیە لەســەر دیاریکردنی پلەبەندی یاسایی پەیڕەوی نـاوخۆ، هەربـۆیە لە

پێناوی خستنەڕووی بۆچوونە جیاوازەکاندا هەوڵدەدەین دابەشیان بکەین بۆ سەر چەند کۆمەڵەیەکی سەرەکی و بەڵگەو پاساوی هەریەک لەو کۆمەڵانەش دەخەینەڕوو:

أ- ئەوانەی پێیان وایە پەیڕەوی ناوخۆ هێزی یاسایی حوکمەکانی دەستووری هەیە:

هەندێک لە شارەزایان و پسپۆڕانی بواری یاسا پێیان وایە کە حوکمەکانی پەیڕەوی ناوخۆ سروشتی دەستووریان هەیە، لەو بارەیەوە دکتور (محەمەد تەی) دەڵێت: (پەیڕەوی ناوخۆ چەند دەقێکە شێوازی کاری دەسەڵاتی یاسادانان ڕێکدەخات تا بتوانێت ئەو ئەرکە دەستووریانە جێبەجێ بکات کە پێی سپێردراوە، ئەمەش واتای ئەوەیە ئەرکی پەیڕەو جێبەجێکاری حوکمەکانی دەستوورە یان ڕاڤەکەریانە،.... هەربۆیە کاری پەیڕەو پەیوەستە بە ماددەکانی دەستوور و ڕاڤەکردنی حوکمە دەستوورییەکان)[1].

هەر لەو سۆنگەیەوە لە کاتی ڕیزبەندکردنی سەرچاوەکانی ماف و یاساکاندا، ڕاستەوخۆ لەدوای دەستوور و لە پێشەوەی یاسای بنەڕەتی و یاسا ئاساییەکانەوە ڕیزبەندی کردوە.

هەر لە هەمان کۆمەڵە دکتور (میشێل دێبری) لە کاتی پاساوهێنانەوەی بۆ دەستوەردانی حکومەت لە دانانی پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی نوێنەرانی فەرەنسادا دەڵێت: (هەرچی پەیوەستە بە پەیوەندی نێوان ئەنجومەنی نوێنەران و حکومەتەوە ئەوە سروشتی دەستووری هەیە، بەو پێیەی کە پەیڕەو بەشێکی

---

(١) طي د.محمد، القانون الدستوري والمؤسسات السياسية، منشورات زين الحقوقية ،بيروت، ط٨، ٢٠١٣، ص٣٣.

ئەم پەیوەنـــدییە ڕێکــدەخات ئەوا تایبەتمەنـــدی سروشـــتی دەستووری حوکمەکانی پەیڕەو زۆر بە ڕوونی دەردەکەون)[١].
هەنــدێکی دی لە هەمــان کــۆمەڵە پێیــان وایە کە خــاڵیبوونی دەســتوور لە تــاوتوێکردنی کاروبــارە ناوخۆییەکــانی پەرلەمــان دەگەڕێــتەوە بــۆ ئەوەی کە بــوار برەخســێنێت تــا لەلەلایەن پەیــڕەوەوە ڕێکبخرێــت، بەمەش پەیــڕەوی نــاوخۆ بەشــێک لەو ئەرکە رادەپەرێنێت کە لە بنەرەتدا هـی دەسـتوورە، بۆیە ئەوان پێیـان وایە کاتێک تـوێژینەوە لەسـەر پەیـڕەوی نـاوخۆ دەکرێت، دەبێــت لەچوارچێــوەی ڕێســا دەســتوورییە نووســراوەکاندا تـوێژینەوەی لەسـەر ئەنجـام بـدرێت، لەوەش زیـاتر ئەوان پێیـان وایە هەنـدێک لەحـوکمە دەسـتوورییەکان لەبنەڕەتـدا لەپەیـڕەوی نـاوخۆدا بوونیـان هەبـووە، دواتـر گـوێزراونەتەوە بۆ نـاو دەقـی دەسـتوور، بە نمـوونە ڕێسـاکانی تـایبەت بە دەنگدانی کەسـی و هەروەهـا بەرنـامەی کـاری پەرلەمـان کە ئێسـتا لە دەسـتووری فەرەنسـیدا بوونیـان هەیە، لە سـەردەمی کۆمـاری سـێیەمدا ئەو ڕێسـایانە لە نێـو پەیـڕەوی نـاوخۆدا بـوون، بەو مانـایەی دواتـر گوێزراونەتەوە بۆ نێو دەقی دەستووری، پاساوێکی دیکەشیان ئەوەیە کە پەیـڕەوی نـاوخۆ ئـاوێنەی هاوسـەنگییە سیاسـییەکان وبیـری دەسـتوورییە و پەیوەنـدی کـارەکتەرە سیاسـییە کاراکـانی نێــو پەرلەمــان لەمیــانەی ئەودا ڕێکـدەخرێن، بەڕای ئەوان ئەو هۆکــارانە بەســــن بـــۆ ئەوەی دان بنێـــین بە سروشـــتی

---

(١) لبنـى، محامديـة، الرقابـة الدسـتورية علـى الانظمـة الداخليـة للبرلمـان، رسـالة ماجستير، جامعة محمد بوضياف، مغرب –المسيلة ،٢٠١٥، ص١٠.

دەســـــتووریانەی حوکمەکـــــانی پەیـــــڕەوی نـــــاوخۆ[1]. هەر لەچوارچێـوەی هەمـان کـۆمەڵەدا دکتـۆرە مونـا یوحەنـا یـاقۆ لەتوێژینەوەیەکیدا بە ناوی (القواعد الاجرائية المنظمة لعمل عضو البرلمان)دا دەڵێت، سەبارەت بەپلەبەندی پەیڕەوی ناوخۆ دەبێت جیـاوازی بکەیـن لەنێـوانی ئەو لاتـانەی کە دەسـتوورەکەیان (جامد)ە لەگەڵ ئەو لاتانەی کە دەستوورەکەیان (مرن)ە، ئەو پێی وایە لەو ولاتـانەی کە دەسـتوورەکەیان (مـرن)ە ئەوا پەیـڕەوی ناوخۆ لە پلەی دەستووردایە، بەڵام ئەگەر دەستوورەکە (جامد) بێت ئەوا لەهەندێک ولاتدا لەریزی یاسا بنەڕەتییەکاندا دانراوە واتە لە خـوار دەسـتوور و لە سـەرووی یاسـای ئاسـایی، لە هەندێکی دیکەیان لە پلەی یاسای ئاسایی دانراوە[2].

ب-ئەوانەی پێیان وایە پەیڕەوی ناوخۆ لەخوار دەستوور و لەسەرووی یاسای ئاساییەوەیە:

هەندێک لە شارەزایانی بواری یاسا پێیان وایە بە هۆی ئەو بابەتـانەی کە پەیـڕەوی نـاوخۆ رێکیـان دەخـات لە پلەبەندیدا لەخوار دەستوورەوەن و لەسەرووی یاسای ئاسـاییەوەن. سـەرەڕای ئەوەش لەدەسـتووری هەنـدێک ولاتـدا بە نمـوونە مەغریـب ماددەکـانی (٦٩)، (١٣٢)

---

(١) الشمري اسماعيل فاضل، الطبيعة القانونية لقرارات مجلس النواب العراقي دراسة مقارنة، رسالة دكتوراه (غير منشورة) كلية الحقوق جامعة النهرين، ٢٠١٥ ٢٠١٥ ، ص١٥-١٦ .

(٢) ياقو، د منى يوحنا – افين خالد عبدالرحمن، القواعد الجرائية المنظمة لعمل عضو البرلمان، بحث منشور في مجلة جامعة تكريت للحقوق، السنة (٢) المجلد (٢) العدد(٣) الجزء الاول، اذار ٢٠١٨، ص٦٧.

لەدەســـــتووری ســـــاڵی ٢٠٠١، هاوشـــــان لەگەڵ یاســـــا ئەنـــدامییەکان (القـــوانین العضـــویة) چـــاودێری وجـــوبی دەســـتووریان بـــۆ دەکرێـــت واتـــا چـــاودێری پێشـــوەختە، لە کاتێکدا یاسای ئاسایی چاودێری پاشوەختەی بۆ دەکرێت ئەویش تەنها لەو کاتانەی جێبەجێکردنی یاساکە گرفتێک دروســـت بکـــات[1]. بە هەمـــان شـــێوە لە خـــاڵی پیشـــوودا ئاماژەمـــــان پێکـــــرد کە (د. مـــــحەمەد تەی) لەریزبەنـــــدی سەرچاوەکانی ماف و یاسادا پەیڕەوی لەدوای دەستوور و لە پێشـــەوەی یاســـا ئاســـاییەکانەوە دانـــاوە، هەروەهـــا دکتور (مونا یاقۆش) ئاماژە بەوە دەکات لە هەندێک لەو وڵاتانەی کە دەستوورەکەیان (مرن)ە پەیڕەو هێزی یاسا بنەڕەتییەکــــــانی هەیە واتە لە خــــــوار دەســــــتوور و لە سەرووی یاسای ئاساییەوە. هەروەها پارێزەر (حەمدی ســـوبحي) ســـەبارەت بە پلەبەنـــدی پەیـــڕەوی نـــاوخۆی ئەنجـــومەنی نـــوێنەرانی میســـری جەخـــت لەســـەر ئەوە دەکـــاتەوە کە راســـتەوخۆ لەدوای دەســـتوورەوە دێـــت، چونکە حوکمەکانی پەیڕەو سروشتی دەستووریان هەیەو زۆرێــک لەو مـــاددانەی پەیـــڕەوی نـــاوخۆ هەنـــدێکجار دەستووری وڵاتان رێکیان دەخەن[2].

---

(١) نويري محمد، الكتلة الدستورية بالمغرب مقاربة دستورية-قضائية، بحث منشور في موقع marocodroit.comm ، ص٩.

(٢) المحامي صبحي حمدي، حسما للجدل حول لائحة مجلس النواب من واقع الفقه الدستوري، بحث منشور في موق اللاكتروني لجريدة الاسرار المصرية،٢٠١٥ www. asrar-news.com|f|news|5001#.

ث-ئەوانەی پێیان وایە پەیڕەوی ناوخۆ هەمان پلەبەندی یاسای ئاسایی هەیە:

هەندێکی دی لە شارەزایانی بواری یاسا پێیان وایە پەیڕەو لە رووی پلەبەندی یاساییەوە هەمان پلەبەندی یاسای ئاسایی هەیە لە نێویاندا دکتور عادل تەباتەبائی سەبارەت بە پلەبەندی پەیڕەوی ناوخۆی کوەیت و ژێربااربوونی بۆ چاودێری دەستووری دەڵێت (هەرچەندە پەیڕەو لە رووی ئەو بابەتانەی لە خۆی گرتوون سروشتی یاسا بنەڕەتییەکانی هەیە، بەڵام لە گەڵ ئەوەشدا هەر لە پلەی یاسای ئاساییدایە)، هەربۆیە یاسادانەر لە هەموارکردنەوەکانی سالانی (١٩٦٤، ١٩٧١، ١٩٨٢، ١٩٩٤، ١٩٩٨، ٢٠٠٠)دا هەمان رێککارەکارەکانی هەموارکردنی یاسای ئاسایی گرتۆتەبەر، لێرەوە تێدەگەین کە بەلای دکتور (عادل تەباتەبائییەوە) پەیڕەو لەپلەندیدا هەمان پلەی یاسای ئاسایی هەیە، دکتور (مەحمود سوبحیش) هەمان بۆچوونی هەیە[١]، هەرچی دکتور (عەبدولعەزیز محەمەد سەلمانیشە پێی وایە ئەزموونی وڵاتان چۆنیەک نین لە دیاریکردنی بەهای یاسایی پەیڕەودا، بۆیە ئەو بڕوای وایە دەبێت هەر وڵاتەو بە جیا توێژینەوەی لەسەر بکرێت و لە میانەی ئەو جیاکرنەوەیەشدا جەخت لەوە دەکاتەوە ئەو وڵاتانەی کە پەیڕەوەکانیان بە یاسا

(١) السيد، محمود صبحي علي، مصدر سابق ، ص٣٨٥.

دەردەچـوویێنن ئەوا هەمـان پـلەی یاسـای ئاسـایی وەردەگـرن[1].
هەر لەچوارچێوەی هەمان کۆمەڵە دکتۆر سـەلاح فەوزی راگری بەشــی یاســای دەســتووری لە زانکـۆی مەنسـورە و ئەنــدامی لیـژنەی نووسـینەوەی دەسـتوور لە میسـر لە چـاوپێکەوتنێکی لەگەڵ رۆژنامەی (اليوم السابع)ی میسری جەخت لەوە دەکاتەوە کە پەیـڕەوی نـاوخۆی داهـاتووی ئەنجـومەنی نـوێنەران بە یاسـا دەردەچێت و لەبەرەنجامی ئەوەشدا مـامەڵەی یاسـایەکی ئاسـایی لەگەڵ دەکرێـت و وەک هەر یاسـایەکی دیـکە ژێربـار دەبێـت بـۆ تانەلێدانی دەسـتووری لەبەردەم دادگـای دەسـتووری[2]. هەروەک لە پێشوودا ئاماژەمان پێکرد دکتۆر مونـاش بەهەمـان شـێوە پێـی وایە لە هەندێک لەو وڵاتانەی کە دەستوورەکەیان (مرن)ە پەیڕەو هەمان پلەی یاسای ئاسایی هەیە[3]. بەڵگەیەکی دیکەی بەهێز بۆ سەلماندنی ئەوەی پەیڕەوی ناوخۆ هەمان هێزی یاسـای ئاسـایی هەیە ، ئەنجومەنی نوێنەرانی میسـر پاڵپشـت بە مـاددەی (١٩٠) لە دەستووری میسر پرۆژەی پەیڕەوەکەی دەنێرێت بۆ ئەنجـومەنی دەوڵەت بەمەبەسـتی پێداچوونەوەی لەرێـی داڕشـتنی یاسـاییەوە

(١) المستشار د.عبدالعزيز محمد سلمان، الرقابة الدستورية على اللائحة البرلمانية، مجلة الدستورية الصادرة من المحكمة الدستولرية في مصر، العدد الحادي والعشرون، السنة العاشرة ، ٢٠١٢.

(٢) الدكتور فوزي صلاح، مقابلة خاصة مع الموقع الالكتروني لجريدة اليوم السبع المصري، القاهرة، ٢٥،اغسطس ٢٠١٥. https://www.youm ٧ com/story .

(٣)ياقو، د منى يوحنا – افين خالد عبدالرحمن، القواعد الجرائية المنظمة لعمل عضو البرلمان، بحث منشور في مجلة جامعة تكريت للحقوق، السنة (٢) المجلد (٢) العدد (٣) الجزء الاول،اذار ٢٠١٨، ص ٦٧.

لەکاتێکـدا مـاددەی (١٩٠)ی دەسـتوور تەنهـا ئامـاژەی بـۆ ئەوە کردووە کە ئەنجومەنی دەوڵەت پێداچوونەوە بۆ پرۆژەیاساکان دەکـات، لەهەمـان کاتـدا ئەنجـومەنی دەوڵەتـیش بەپشتبەسـتن بەهەمـان مـاددە پێـداچوونەوە بـۆ پـرۆژەی پەیـڕەوی نـاوخۆی ئەنجومەنی نوێنەران ئەنجام دەدات وەک هەر پرۆژە یاسایەکی ئاسایی و تەنانەت کۆمەڵێک تیبینی سەبارەت بە دارِشتنەکەی بە ئەنجومەنی نوێنەران دەدات[1].

ج- ئەوانەی پێیـان وایە کە پەیـڕەو لە پلەبەنـدی یاسـاکان لەخوار یاسای ئاسییەوەیە:

هەنـدێکی دی لە شـارەزایانی بـواری یاسـا پێیـان وایە کە پەیـڕەو لەخـوار یاسـای ئاسـاییەوەیە، دکتـور (فـایز مـحەمەد ابـو شەماله) پێی وایە کە پەیڕەوی ناوخۆ لە پلەندیدا لەخـوار یاسـای ئاسـاییەوەیە لەئـوردن، چـونکە کاتێـک یاسـادانەر لە دەسـتووردا ئامـاژەی بەجۆرەکانی پەیـڕەو کـردوە، بۆ ئەو پەیـڕەوانەی کە لە لەلایەن ئەنجومەنی وەزیـرانەوە دەردەچن بە رەزامەنـدی پاشـای وڵات بە گوێرەی ماددەکانی (١١٤، ١٢٠) ئەوا بە روونی ئامـاژەی کـــردووە بەوەی هەمـــان هێـــزی یاســـاییان هەیە، بەڵام لەو ماددەیەی ئامـاژە بۆ دەسـەڵاتی ئەنجـومەنی نـوێنەران دەکـات بـۆ دانـانی پەیـڕەوی نـاوخۆ هـیچ ئامـاژەیەکی تێـدا نـیـە کە هێـزی

---

(١) تـنص المـادة ١٩٠ مـن دسـتور مصـر لعـام ٢٠١٤ علـى ان(مجلس الدولة جهـة قضائية مستقلة، يختص دون غيره .... ومراجعة، وصياغة مشروعات القوانين والقرارات ذات الصفة التشريعية).

یاسای ئاسایی هەبێت[1]. هەرچی دکتور (رەشید مدوریشە) ئەگەرچی لە کتێبی (مراقبة دستورية الانظمة الداخلية للبرلمان في المغرب)دا ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە پەیڕەوی ناوخۆی لوبنان، سوریا، کوەیت هەمان پلەی یاسای ئاساییان هەیە[2]. بەڵام لە توێژینەوەیکیدا بە ناونیشانی (اشكالية النظام الداخلي في ضوء الدستور) ئاماژە بۆئەوە دەکات کە پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمانی مەغریب پشت بەستن بە ئیجتیهادی قەزائی لە پلەی خوار یاسای ئاساییەوەیە بەو پاساوەی کە قەزای مەغریبی یاسای ئاسایی کردووەتە سەرچاوە بۆ پەیڕەوی ناوخۆ[3] ئەگەرچی لەراستیدا پێشەکی و دەقی بڕیارەکانی ئەنجومەنی دەستووری لە مەغریب پەیڕەوی ناوخۆی بە تەنها لە خوار دەستوور و یاسا بنەڕەتیەکانەوە داناوە، گونجاندنی حوکمەکانی پەیڕەوی ناوخۆشی تەنها بۆ دەستوور و یاسا بنەڕەتیەکان کردوە، لەهەممانکاتدا هیچ ئاماژەیەکی نەکردووە بۆ پێگەی پەیڕەوی ناوخۆ، بە بەراورد لەگەڵ یاسای ئاسایی[4]. دکتور (عەلی

---

(١) ابو شمالة فايز محمد عبدالرحمن، بطارسة سليمان سليم، الاطار الدستوري للنظام الداخلي لمجلس النواب الاردني، مجلة جامعة عمان العربية للبحوث، المجلد الاول، العدد الاول، ٢٠١٨، ص١٦٥.

(٢) المدور رشيد، مراقبة دستورية الانظمة الداخلية للبرلمان في المغرب مقاربة في الخصائص والمنهج ، مطبعة طوب بريس–الرباط، ط١ ،٢٠٠٨، ص(١٤،١٥،١٦).

(٣) المدور رشيد، اشكالية النظام الداخلي في ضوء الدستور، دراسة دستورية تحليلية، اطروحة دكتوراه، جامعة محمد الخامس، الرباط، المجلة العربية للادارة المحلية،٢٠١٦، ص١٢٢.

(٤) نويري محمد، الكتلة الدستورية بالمغرب مقاربة دستورية–قضائية، بحث منشور في موقع marocodroit.comm ، ص١١.

ئەلصـاوي) پـێش دانـانی دەسـتووری سـاڵی ٢٠١٣ هەروەهـا دەستووری ساڵی٢٠١٤ بە هەمان شێوە پێی وابوو کە پەیڕەوی نـاوخۆ لەپلەبەنـدی یاسـاییدا لە خـوار یاسـای ئاسـاییەوەیە[١]. تەنانەت بۆچوونەکانی بووبوونە بنەمای پشتپێبەستنی زۆرێک لە تـوێژەرانی بـواری یاسـا لەو بـوارەدا، بەشـێک لە تـویژەران کە پێیـان وایە پەیـڕەوی نـاوخۆی پەرلەمـان لە خـوار یاسـای ئاسـاییەوەیە، پشـتیان بە بۆچوونەکـانی ئەو بەسـتووە، لەوەش زیاتر لە توێژینەوەیەکیدا کە لە کۆڕبەندی تایبەت بە پێشخستنی کاری پەرلەمانی لە بیروت لە ساڵی ٢٠٠٠ کە لە لەلایەن ناوەندی لوبنانی بۆ لێکۆڵینەوە بە هاوکاری بەرنامەی پەرەپێدانی نەتەوە یەکگرتوەکان رێکخرابوو، چەند خاڵێک بۆ پێشخستنی پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمـانە عەرەبیەکـان دەخـاتەڕوو، یەکێک لەو خـاڵانە ئەوەیە، کە پەیڕەوی ناوخۆ لە چوارچێوەی رایەڵەیەکی یاساییدا رێکبخرێـت کە پلەبەنـدییەکەی بەم جـۆرە بێـت لەسـەرەوە دەسـتوور دوای ئەو یاسـای ئاسـایی بەدوای ئەوان ئینجـا پەیڕەوی ناوخۆ بێت[٢]. کەچی لە دوایین توێژینەوەی سەبارەت بە پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی نوێنەرانی میسر کە لە گۆڤاری (الدسـتورية)دا نووسـیویەتی لە سـاڵی ٢٠١٤، بۆچوونەکـانی سـەبارەت بە پلەبەنـدی و پـێگەی پەیـڕەوی نـاوخۆ گۆرانکـاری زۆری بەسـەر داهـاتووە، لەو توێژینەوەیـدا کە لە سـایەی ئەو واقیعە دەسـتوورییەی لە سـاڵانی ٢٠١٣،٢٠١٤ لە میسـر هـاتۆتە

(١) الصاوي علی، مصدر سابق، ص٢٩٦.

(٢) الصاوي علی، هەمان سەرچاوە، ٢٩٦.

کـایەوە، کە بـۆ یەکەم جـار لە دەسـتووری میسـری ئامـاژە بەوە دەکات پەیـڕەوی نـاوخۆی ئەنجـومەنی نوێنەرانی میسـر بە یاسـا دەردەچێـت، دکتـۆر عەلـی ئەلصـاوی جەخـت لەوە دەکـاتەوە کە دەبێت ئەنجومەنی نـوێنەران پەیڕەوێکـی نـوێ بۆخـۆی دابنێت کە بگونجێـت لە گەڵ ئەو واقـیعە دەسـتوورییە نـوێیەی لە میسـر هـاتۆتەوە ئـاراوە، هەروەهـا دان دەنێـت بەوەی کە دەسـتووری سـاڵی ٢٠١٣ی میسـر خەسـڵەتی یاسـای بەخشـیوەتە پەیـڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی نوێنەران و هەربۆیەش بە هەمـان ڕێککاری یاسـا دەردەچێـت بێگومـان بـۆ هەمـوولایەکیش پابەنـدکەرە نەک تەنهـا بـۆ ئەنجـومەنی نـوێنەران[1]، هەڵـبەت ئەوکـات ئەنجـومەنی نـوێنەران کـاری بە پەیـڕەوە کـۆنەکەی دەکـردو هێشـتا پەیـڕەوی نوێی دانەنابوو دواتر دەستووری سـاڵی ٢٠١٤ بەهەمـان شـێوەی دەسـتووری سـاڵی ٢٠١٣ جەختـی لەسـەر ئەوە کـردەوە کە پەیـڕەوی نـاوخۆی ئەنجـومەنی نـوێنەران بە یاسـا دەردەچووێنـدرێت، دواجـار لە سـایەی ئەو واقـیعە دەسـتوورییە نـوێیە و لە سـاڵی٢٠١٦ ئەنجـومەنی نـوێنەرانی میسـر پەیـڕەوی ناوخۆکەی بە یاسایەک دەردەچووێنێت.

٣- بەهای یاسایی پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمانی کوردستان

سـەرەتا دەبێـت ئامـاژە بەوە بکەیـن کە دەسـتووری هەرێمـی کوردسـتان تـا نووسـینی ئەم پەرتـووکەش بـوونی نیـیە،

---

(١) الصاوي على، مشروع لائحة جديدة لمجلس النواب، مجلة الدستورية الصادرة من المحكمة الدستورية، القاهرة، العدد الخامس والعشرون، السنة الثانية عشر، ابريل ٢٠١٤.

هەربۆیە سنوورو تایبەتمەندی دەسەڵاتەکان و پەیوەندی نێوانیان بە یاسای ئاسایی ڕێکخراون. بەنموونە کارەکانی پەرلەمانی کوردستان کە بەرجەستەی دەسەڵاتی یاسادانان دەکات لە هەرێمی کوردستان بە پێی یاسای ژمارە (١)ی ساڵی ١٩٩٢ ڕێکخراوە، دەسەڵاتی دادوەری بەپێی یاسای ژمارە (٢٣)ی ساڵی ٢٠٠٧ ڕێکخراوە، دەسەڵاتی جێبەجێکردنیش بە هەمان شێوە لە ڕێگەی یاساکانی ئەنجومەنی وەزیرانی ژمارە(٣)ی ساڵی ١٩٩٢، هەروەها سەرۆکایەتی هەرێمیش بە یاسای ژمارە (١)ی ساڵی ٢٠٠٥ و چەند یاسایەکی دیکە ڕێکخراون. هەربۆیە پێویستە نەبوونی دەستوور لەهەرێمی کوردستان لەبەرچاوی بگرین لەکاتی شەنوکەوکردنی پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمانی کوردستان، چونکە ئەم ڕاستییە کاریگەری دەبێت لەسەر کۆی توێژینەوەکەمان، هەربۆیە پێدانی دەسەڵات بە پەرلەمانی کوردستان بۆ دانانی پەیڕەوێکی ناوخۆ بۆخۆی، لە یاسای ژمارە (١)ی ساڵی ١٩٩٢ دەقنووس کراوە[1]. بەوردبوونەوە لەدەقی بڕگە (٨) لە ماددەی پەنجاو شەشەم لە یاسای ژمارە (١)ی ساڵی ١٩٩٢ ئەم چەند ڕاستییەمان بۆ دەردەکەوێت:

أ- دەسەڵاتی دانان و دەرچوواندنی پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمانی کوردستان دراوە بەخودی پەرلەمان، لەو بارەیەوە نە پێویستی بە ڕەزامەندی هیچ لایەنێکی دیکەیە بۆ

(١) لە ماددەی (٥٦)دا هاتووە (پەرلەمانی کوردستان ئەم ئەرک و دەسەڵاتانەی خوارەوە جێبەجێ دەکات .... ٨- دانانی پەیڕەوی ناوخۆ...) .

دەرچوواندنی هەروەک لە هەندێک وڵات پیادە دەکرێت، نە بەرکاربوونیشی وەستاوە لەسەر گونجاندنی دەستووری پەیڕەوەکە هەروەک لە هەندێکی دیکە لەوڵاتان هەیە، بەڵکو تەواوی سەربەستی دراوەتە پەرلەمان لە دانان و دەرچوواندن و بەرکارکردنی پەیڕەوی ناوخۆکەیدا.

ب-دەقی بڕگە (٨) و هیچ دەقێکی یاسایی دیکە، ئاماژەیان نەکردووە بۆ پێگەو بەهای پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان لە پلەبەندی یاساکان لە هەرێمی کوردستان.

ت-بە هۆی نەبوونی دەستوور و، دادگای دەستووری لە هەرێمی کوردستان، تەنانەت لەڕووی ئیجتیهادی قەزاییشەوە بڕیارێک یاخود رایەکی دادگای دەستووریمان نیە لەبارەی بەهاو پێگەی پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمانی کوردستانەوە. هەرچی ئەنجومەنی شورای هەرێمیشە دووجار و لە دوو بۆنەی جیاوازدا قسەی هەبووە لەسەر پەیڕەوی ناوخۆ، جاری یەکەم لەوکاتەدا بوو کە لە خولی چوارەمی پەرلەمان دانیشتنی یەکەمی پەرلەمان لە ٢٠١٣/١١/٦ بە کراوەیی بە جێهێڵدرا، داوایەک ئاراستەی دادگای ئیداری کرا بەوەی بڕیاری بە کراوەیی هێشتنەوەی دانیشتنی یەکەمی پەرلەمان پێچەوانەی حوکمەکانی دەستوورو ماددەکانی (٣) و (١٠)ی پەیڕەوی ناوخۆیە، بۆیە داواکرا ئەو بڕیارە هەڵبوەشێندرێتەوە، ئەنجومەنی شورای هەرێمیش لە بڕیاری ژمارە (٨٩) ساڵی ٢٠١٤ بەو جۆرە رای خۆی دەخاتەڕوو (حيث استقر كل من الفقه والقضاء الادارية والدستوري على

ان القرارات التي تصدر من برلمان عن طريق التصويت سواءا اكانـت متعلقـة بتنظـيم شـؤون الجلسـات او الاجتماعـات او مواعيدها وغيرها من القرارات تعد من قبيل الاعمال البرلمانية والتي لا تخضع لرقابة القضاء الادارية، كما وان المادة الثالثة عشـر مـن قـانون مجلـس شـورى الاقلـيم النافـذ قـد حـددت اختصاصـات المحكمـة الاداريـة ولـيس مـن بينهـا الطعـن فـي الاعمـال البرلمانيـة ممـا يخرجهـا مـن اختصـاص المحكمـة الادارية)[1]. بەوردبوونەوە لە دەقی بڕیاری ئەنجومەنی شورا بۆمان دەردەکەوێت کە ئەنجومەنی شورا بەروونی ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە هەر بڕیارێک لە ناو پەرلەمان دەربچێت بە دەنگدان سەبارەت بە رێکخستنی دانیشتنەکانی ناو پەرلەمان یـان هەر بـابەتێکی دیـکە، ئەوا دەچێـتە چوارچێـوەی کـاری پەرلەمـانی و لە تایبەتمەنـدی ئەنجـومەنی شـورا نیـیە تـانەو داواکاری تایبەت بەو جۆرە بڕیارانە یەکلا بکاتەوە، بێگومان پەیـڕەوی نـاوخۆی پەرلەمـانیش کاروبـاری دانیشـتنەکان و کـۆی چالاکییەکـانی پەرلەمـان رێکـدەخات و لە نـاو هـۆڵی پەرلەمـان بە دەنگـدان دەردەچووێنـدرێت. بەرەنجـامی ئەو بڕیارەش ئەوەیە ئەنجومەنی شورا پەیڕەوی ناوخۆ لە ریزی ئەو پەیـــــڕەوانە دەردەهێنێـــــت کە لەلایەن دەســـــەڵاتی جێبەجێکردنەوە دەردەچن و ژێربارن بۆ تانەلێدانی نایاسایی بوونیـان. ئەمەش هەنگاوێـک لە دیـاریکردنی پـێگەو بەهـای

(١) الزيبارى مروان حاجى، المبادئ القانونيه لقرارات محاكم تمييز اقليم كردستان، گ٣، مكتبه التفسير، ٢٠١٧، ص٢٤ .

پەیڕەوی ناوخۆ نزیکمان دەکاتەوە، لەسەر هەمان بابەت و جارێکی دیکەش لە ساڵی ٢٠١٩ داوایەکی دیکەی ئاڕاستە کراوە هەر سەبارەت بەکراوەی هێشتنەوەی دانیشتنی یەکەمی خولی پێنجەمی پەرلەمان دیسانەوە جەختی لە هەمان بۆچوونی پێشووی خۆی کردۆتەوە. کەچی لە بەرواری ٢٠١٨/١٢/٢ لە رایەکیدا نەک بڕیار، سەبارەت بە داواکاریەکی جێگری سەرۆک وەزیران کە ئاڕاستەیان کراوە سەبارەت بە وەرگرتنی رایان دەربارەی ئەو دژیەکیەی لە نێوان ماددەی (١٣) ی پەیڕەوی ناوخۆی ساڵی ٢٠١٨ هەیە، لەگەڵ بڕگەی پێنجەم لە ماددەی پێنجەم لە یاسای ژمارە (١٣)ی ساڵی ٢٠٠٩ کە یاسای هەمواری یاسای ژمارە (١)ی ساڵی ١٩٩٢ هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستانە، بەم جۆرە رای خۆی بەیان دەکات (حيث ان اية تشريعات فرعية تصدر بالاستناد الى قانون ما او لتسهيل تنفيذه سواء اكان نظاما ام تعليمات ام نظاما داخليا يجب ان لا تضمن نصوصا تخالف الاحكام الصريحة والملزمة الواردة في ذلك القانون، وحيث ان النظام الداخلي للبرلمان ينضم عمل البرلمان وتشكيلاته لضمان حسن ادائه لمهامه في اطار القانون الذي يحكم البرلمان، فان نصوص هذا النظام الداخلي يجب ان لا تخالف باي شكل من الاشكال الاحكام القانونية الواردة في قانون انتخاب المجلس الوطني (البرلمان) اقليم كردستان –العراق رقم (١) لسنة ١٩٩٢). بەوردبوونەوە لەم رایەی ئەنجومەنی شورا بۆت دەردەکەوێت کە کەوتوونەتە هەڵەیەکی یاسایی

گەورەوە کاتێک ئەوەیان لەبەرچاو نەگرتووە کە سەرچاوەی ڕێکخەر بۆ پەیڕەوی ناوخۆ لە هەموو دونیادا دەستوورە نەک یاسا، لە هەرێمی کوردستانیش کە یاسای هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان بۆتە سەرچاوەی ڕێکخەر بۆ پەیڕەو، لەبەرئەوە نییە کە پەیڕەو بەشێکە لە تەشریعاتی فەرعی لە هەرێم، بەڵکو لەبەر ئەوەیە کە لە هەرێمی کوردستان دەستوورمان نییە، خۆ ئەگەر ئەم ڕایەی ئەنجومەنی شورا ڕاست و دروست بێت، ئەوا یاسای ژمارە (١)ی ساڵی ١٩٩٢ کە سەرچاوەی ڕێکخەرە بۆ هەموو یاسا ئاساییەکانی دیکەش لە هەرێم چونکە هەر ئەو یاسایە تایبەتمەندی یاسادانان و لە هەمان کات دانانی پەیڕەوی ناوخۆشی بەخشیوە بە پەرلەمان، لەو بارەشدا دەبێت هیچ یاسایەکی دیکەی ئاسایی بڕگەو ماددەکانی دژیەکیان نەبێت لەگەڵ یاسای ژمارە(١)ی ساڵی ١٩٩٢، چونکە لە ڕووی پلەبەندییەوە لە ژێر ئەوەوەن، لە کاتێکدا لە ڕووی واقیعی کرداری چەندین ساڵەی کاری پەرلەمان و پرۆسەی یاساکاری لە هەرێمی کوردستان بەو شێوەیە نییە، بەڵکو پەرلەمان لە دەرکردنی یاسادا هیچ بالاییەکی نەداوە بەم یاسایە لەسەر یاساکانی دیکەو بە کرداریش چەندین یاسای دەرکردوە کە حوکمەکان هەموارکەرەوەی حوکمەکانی ئەو یاسایە بوون بە نموونە یاسای ژمارە(١)ی ساڵی ٢٠٠٥ یاسای سەرۆکایەتی هەرێم چەندین حوکمی نێو یاسای ژمارە (١)ی ساڵی ١٩٩٢ی هەموار کردووەتەوە، لە لایەکی

دیـــکەوە گەر ســـــەیری پـــرۆژە دەســـــتووری هەرێمـــی کوردســـتانیان کردبـــایە کە خـــولی ســـێیەمی پەرلەمـــانی کوردستان پەسندی کردووە بە داخەوە لەبەر هەندێک هۆکار نەخـرایە راپرسـییەوە، ئەوا لە بـڕگەی دوازدەیەم لە مـاددەی (٩٣) ئامـاژە بە تایبەتمەنـدبوونی پەرلەمـان دەکـات لە دانـانی پەیڕەوی نـاوخۆی. لێرەوە بۆمـان روون دەبێتەوە کە کاتێک تایبەتمەنـدی دانـانی پەیـڕەوی نـاوخۆ لە رێگەی یاسـایەکەوە دراوە بە پەرلەمـان لەبەر ئەوە نیـیە لە خـوار یاسـاکەوەیە، بەڵکو لەبەر ئەوەیە کە ئێمە دەستوورمان نییە تـا راسـتەوخۆ ئەو تایبتمەنـــدییە ببەخشـــێتە پەرلەمـــان، خـــاڵێکی دی کە دەبووایە ئەنجومەنی شورا رەچاویان کردبایە ئەوەبوو کە لە زۆریـــنەی هەرە زۆری وڵاتـــان لانـــی کەم ئەو وڵاتـــانەی لە ئێمەوە نـزیکن، بـابەتی گونجـاویەتی پەیـڕەو لەگەڵ دەسـتوور دەکرێـــــت و ئەم تایبەتمەنـــــدیەش لەلایەن دادگـــــای دەسـتوورییەوە پیـادە دەکرێـت، نەمـدیوە لە هـیچ وڵاتێـک کە دادگای ئیداری ئەو تایبەتمەندییەی پیادە کردبێت، تەنانەت لە عیـراقیش گونجـاویەتی دەسـتووری بـۆ پەیـڕەوی نـاوخۆی ئەنجـــومەنی نـــوێنەران دەکرێـــت و لەلایەن دادگـــای ئیتیحـادیەوەش پیـادەی ئەو تایبەتمەنـدییە دەکرێـت، بە پێـی مـــاددەی (٩٣) لە دەســـتووری هەمیشـــەیی عیـراق بـــڕگەی (یەکەم) هەرەهـــا مـــاددەی (١٥٠) لەپەیـــڕەوی نـــاوخۆی ئەنجومەنی نوێنەرانی عیراق، ئەنجومەنی شـورا خۆیشـی لە بڕیارەکەی پێشووی هەمان رای هەبووە، ئیدی نـازانم بـۆچی

لێــرەدا بەم شــێوەیە رای خۆیــان گۆڕیــووەو پەیــڕەوی ناوخۆیان خستۆتە ریزی تەشریعاتی فەرعیەوە.

ث-لەرووی فیقهیشەوە بەشبەحاڵی خۆم وەک توێژەرێک هیچ نووسین و تویژینەوەیەکم بەرچاو نەکەوتووە کە باسـی لە پـێگەو بەهـای یاسـایی پەیـڕەوی نـاوخۆی پەرلەمان کردبێت لە هەرێمی کوردستاندا.

جـا لەو سـۆنگەیەوە ئێمە پێمـان وایە دیـاریکردنی پـێگەو بەهـای یاسـایی پەیـڕەوی نـاوخۆ تـوێژینەوەو دیراسـەی زانسـتی وردو زۆرتــری دەوێـت، ئـێمە لە میـانەی ئەو تویژینەوەیەمانـدا هەوڵ دەدەین بە وردی و میتۆدی زانستییەوە دەست بەرین بۆ بـابەتی بەهای یاسایی پەیڕەوی ناخۆی پەرلەمانی کوردسـتان لە رێگەی تیشکخستنەسەر چەند خاڵێک:

أ- نەبــوونی دەقێکــی یاســایی کە بەهــای یاســایی پەیــڕەوی ناوخۆی پەرلەمان دیاری بکات، هەروەهـا نەبوونی بڕیـارێکی دادوەری کە لەلایەن دادگـایەکی تایبەتمەنـدەوە دەرچووبێـت، سـەبارەت بەو بـابەتە و تەنـانەت ئەو دژیەکـی و نـاڕوونییەی ئەنجـومەنی شـورا کە لە میـانی بڕیارێـک و رایەکـی خۆیـدا سەبارەت بە هەمان بابەت خستویەتییەڕوو، دەرگا لەبەردەم تـوێژەرانی یاسـایی والا دەکـات، تـا رۆڵـی خۆیـان بگێـرن و هاوکـاری یاسـادانەر بـکەن لە بەلاداخسـتنی ئەو مشـتومڕەی لەبـارەی بەهــای پەیــڕەوی نــاوخۆ لە هەرێمــی کوردســتان دروست بووە.

ب-ئەگەر لەڕووی بـــابەتییەوە خوێنـــدنەوەیەک بـــۆ پەیـــڕەوی نـــاوخۆی پەرلەمـــانی کوردســـتان بکەیـــت ئەوا بـــۆت ڕووندەبێتەوە کە تەنها چەند ڕێساو ڕێککارێکی تایبەت بە چۆنیەتی بەڕێوەچوونی کارەکانی ناو پەرلەمان لە خۆ ناگرێت، بەڵکو حوکمەکانی زۆر لەوە فراوانترن، چەندین برگەو ماددەمان هەیە کە پەیوەندی نێوان دەسەڵاتەکان ڕێکدەخەن و لە ماوەی چوار خولی رابردووشدا سەرجەم دەسەڵاتەکان پابەندبوون بەو حوکمانەی لەپەیڕەودا هاتوون، بە نمـــوونە ڕۆڵـــی دەســـەڵاتی جێبەجێکـــردن و تەنـــانەت دەســـەڵاتی دادوەری لەرووی بەشداریکردنیان لە پرۆسەی یاسادانان، بە تەواوی ئەم ڕۆڵە لەلایەن پەیڕەوی ناوخۆوە ڕێکخـــراوەو بەدرێژایـــی ســـاڵانی تەمەنـــی پەرلەمـــانی کوردستانیش دەسەڵاتەکانی دی پابەندبوون بەو حوکمە ڕێککاریانەوە[1]. لە بواری بودجەشدا بەهەمان شێوە تەواوی ڕێککارەکانی وادەی ئامادەکردن و ناردنی بۆ پەرلەمان و گفتوگۆکردن لە بارەیەوە تەنها لە پەیڕەوی ناوخۆدا ئاماژەیان بۆ کراوە و دەسەڵاتی جێبەجێکردنیش پێیانەوە پابەنـــدبووە لە کـــاتی ئامـــادەکردن و نـــاردنی بـــودجە لەو ساڵانەی بودجەی ئامادە کردووە[2]. هەرچی بواری چاودێری پەرلەمانیشە بۆ کارەکانی دەسەڵاتی جێبەجێکردن، هەر لە

(١) سەیری ماددەکانی (٧٨)برگەکانی یەکەم،دووەم و چوارەم بکە ، هەروەها ماددەی(٨٣)، ماددەی (٩٤) ، ماددەی (٩٥) لەپەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان بکە .
(٢) سەیری ماددەکانی (٩٨-١٠٩) بکە لە پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان بکە .

پرسـیارەوە بیگـرە تـا دەگـات بە خسـتنەرووی بابەتێـک بـۆ گفتوگـۆی گشـتی و تـا دەگـات بە پرسـاندن و لێسـەندنەوەی متمـانە ئەمـانە هەمـوو حوکمەکـانی بە تەنهـا لە پەیـڕەوی نـاوخۆدا رێکخـراون و دەسـەڵاتی جێبەجێکـردنیش پێیـانەوە پابەنـد بـووە لە مـاوەی رابـردووی کـاری پەرلەمانـدا[1]. ئەمە سەبارەت بە پەیوەندی نێوان دەسەڵاتەکان، هەرچی تایبەت بێـت بە هێنانەکـایەی پـێگەی یاسـایی و پێـدانی ئەرک و دەسـەڵاتیش، ئەوا بێگومـان تەنهـا لە پەیـڕەوەکەدا ئامـاژەی بـۆکراوە، بەنمـوونە دەسـتەی سـەرۆکایەتی پەرلەمـان وەردەگرین کە لە ماددەی (١٦) لە پەیڕەو ئاماژەی بۆکراوەو چەندین ئەرک دەسەڵاتی پێدراوە، ئەم دەستەیە نە پێکهاتەو نە ئەرک و دەسـەڵاتەکانی لە هـیچ دەق و بڕگەیەکـی هـیچ یاسایەکدا ئاماژەیان بۆ نەکراوە تەنها لەپەیڕەوی نـاوخۆدا نەبێت، دەربارەی هێنانەکایەی ئەرک ومافیش، ئەوا پەیڕەوی نـاوخۆ چەندین حوکمی یاسایی لە خۆی دەگرێت کە تەنهـا خـۆی رێکیخسـتوون بەدەر لە هەر یاسـایەکی دی، بەنمـوونە حوکمەکـانی تـایبەت بە دروسـتی ئەنـدامێتی کە لە مـاددەی (٢١) ئاماژەی پێکراوە، ئەرکەکانی ئەندام کە لە ماددەی (٢٢) ئاماژەیان پێکراوە، مافەکانی ئەندام کە لە ماددەکانی (٢٣،٢٤) ئاماژەیـان پێکـراوە، هەروەهـا کۆتاییهـاتنی ئەنـدامێتی کە لە مـاددەی (٢٥) ئامـاژەی پێکـراوە، ئەمـانەو چەنـدین بـڕگەو مـاددەی دیـکە ئەوەمـان پـێ دەڵـێن کە پەیـڕەوی نـاوخۆی

(١) سەیری ماددەکانی (٥٨-٧٦) لە پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان بکە.

پەرلەمان تەنها چەند ڕێسایەکی ڕێککاری ناوخۆیی پەرلەمان نییە، بەڵکو لە ڕاستیدا کۆمەڵێک بابەتی ڕێکخستووە کە لە بنەڕەتدا ئەرکی خودی دەستوورە نەک هەر یاسا.

ت- خۆ ئەگەر لە ڕووی ڕواڵەتیشەوە خوێندنەوەیەک بۆ پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان بکەین ئەوا لە میانەی وردبوونەوە لە ماددەی (١٢٥) پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمانی کوردستان دوو ڕاستیمان بۆ ڕۆشن دەبێتەوە، یەکەمیان ئەوەیە کە هەمواری ئەم پەیڕەوە لەسەر پێشنیازی (٤/١)ی ئەندامانی دەبێت[1]، ئەمەش ڕێککارێکی قورسترە لە هەموار یان پێشنیازی یاسای ئاسایی لە پەرلەمان کە بە پێی ماددەی (٧٦) بڕگەی دووەم، تەنها پێویستی بە (١٠) ئەندام پەرلەمانە[2]. ئەمە لە لایەک، لە لایەکی دیکەوە هەر لە ماددەی (١٢٥)ی پەیڕەودا ئاماژە بەوە دەکات کە لە کاتی هەموارکردنەوەی ئەم پەیڕەوە هەمان ڕێککارەکانی یاسادانان دەگیرێنەبەر، ئەم دوو ڕاستییەش ئەوەمان بۆ ڕووندەکەنەوە کە یاسادانەر لەپەرلەمانی کوردستان بێ هیچ دوودڵییەک مەبەستی پێدانی هێزی یاسای ئاسایی یان سەرووتری هەبووە بۆ پەیڕەو.

ث- بە وردبوونەوە لە هەندێک بڕیاری تەشریعی بۆمان دەردەکەوێت کە هەم پەرلەمان و هەم سەرۆکایەتی هەرێم کە باڵاترین دامەزراوەی دەسەڵاتی جێبەجێکردنە لە کاتی

---

(١) سەیری ماددەی (١٢٥) لە پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان بکە.

(٢) سەیری ماددەی (٧٦) بڕگەی دووەم لە پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان بکە.

پرۆسەی یاساکاریدا، وەک سەرچاوەیەکی رێکخەر ئاماژەیان بۆ بڕگەو ماددەکانی پەیڕەو کردووە، بە نموونە ئەگەر سەیری بڕیاری ژمارە (٥)ی ساڵی ٢٠٠٦ ی تایبەت بە پالاوتن و دانانی جێگری سەرۆکی هەرێم بکەین کە لە رۆژنامەی وەقایعی کوردستان ژمارە (٦٢) لە ٢٠٠٦/٨/٢٧ بڵاوکراوەتەوە، بەروونی ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان وەک سەرچاوەیەکی رێکخەرو هاوشانی یاسای ژمارە (١)ی ساڵی ١٩٩٢ ئاماژەی پێکراوە، کاتێک لە دیباجەی بڕیارەکەدا هاتووە (پشت بەو یاساکارییەی کە پەرلەمانی کوردستان لە دانیشتنی ژمارە (١٠)ی رۆژی ٢٠٠٦/٦/٢١یدا، بە پێی حوکمەکانی بڕگەی (١)ی ماددەی (٥٦) لە یاسای ژمارە(١)ی هەمووارکراوی ساڵی ١٩٩٢ و ماددەی (٦)ی پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان ئەنجامی داوە و بەپێی ئەو دەسەڵاتەش کە بە ماددەی (١٠) لە یاسای ژمارە (١)ی ساڵی ٢٠٠٥ پێماندراوە ئەم بڕیارەی خوارەوەمان دەرچوواند)[١]. تەنانەت یاسادانەری عیراقیش بەهەمان شێوە دەروانێتە پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی نوێنەران، کە سەرچاوەیەکی سەرەکی رێکخەری کارەکانیەتی کاتێک لە ماددەی (٤) ی پەیڕەوەکەدا دەڵێت: (یلتزم اعضاء مجلس النواب في مناقشاتهم وما يتخذونه من قرارات باحكام الدستور وهذا النظام) بە سەرنجدان لە دەقی ئەو ماددەیە بۆمان دەردەکەوێت کە هیچ ئاماژەیەکی بۆ یاساکانی تایبەت

(١) بەزاز عەونی، هەمان سەرچاوە، ل ٢٩ .

به کاری ئەنجومەنی نوێنەران نەکردوە بەڵکو تەنها دەستور و پەیڕەوی ناوخۆی کردۆتە سەرچاوەی ڕێکخەر بۆ کارەکانی پەرلەمان. لەبەرەنجامی ئەو راستیانەی ئاماژەمان پێکردن و لە سایەی نەبوونی دەستوور لە هەرێمی کوردستان، ئەوا تەنها خودی ئیرادەی پەرلەمان و هەندێک لە دەقەکانی دەستووری ساڵی ٢٠٠٥ی عیراق سەرچاوەی ڕێکخەری کارەکانی پەرلەمانن و لە ئێستادا هەر ئەوە دەتوانێت هێزو بەهای پەیڕەوی ناوخۆ بەبەراورد لەگەڵ یاسای ئاسایی دیاری بکات، لە ئێستاشدا ئەگەرچی بەروونی لە دەقێکدا ئاماژە بەو بابەتە نەکراوە، بەڵام بە شێوەیەکی ناراستەوخۆ ئاماژەی بۆ گۆڕینی ئیرادەی خۆی کردووە بە ئاراستەی ڕۆشنترکردن و بەهێزکردنی پێگەی پەیڕەوی ناوخۆ لە پلەبەندی یاساکان لە هەرێمدا ئەوەش لە ماددەی (١٢٥)ی پەیڕەو بە ڕۆشنی بە دیاردەکەوێت، دەمێنێتەوە چەند سەرنجێک بدەین لەسەر ئەو هەنگاوانەی کە پێویستە پەرلەمانی کوردستان بە ئاراستەی تەواوکردنی پرۆسەی دیاریکردنی بەهای پەیڕەوی ناوخۆ بیانهاوێت، هەنگاوەکانیش ئەمانەن:

١- لەبەر ئەوەی لە ماددەی (١٢٥) ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە لە کاتی هەمواری ئەم پەیڕەوە تەواوی ڕێککارەکانی یاسادانان دەگیرێتەبەر، دەبووایە لە حوکمە کۆتاییەکاندا ماددەیەک هەبووایە ئاماژەی بۆ ئەوە کردبا کە ئەم پەیڕەوە بە یاسایەک دەردەچووێندرێت تاوەکو قۆناغی دەرچوواندنیشی

بۆ بكرابايە لەلايەن سەرۆكی هەرێمی كوردستانەوە، پێش ئەوەی لە رۆژنامەی وەقايعی كوردستان بڵاوبكرێتەوە، هەروەك لە ميسر و كوەيت و يەمەن و بەحرەين و قەتەر پيادە دەكرێت، چونكە لە سايەی ماددەی (١٢٥) و لە كاتی هەمواركردنەوەی پەيڕەوەكە، ئەو گرفتە جارێكی ديكە دێتە پێشەوە.بەهۆی ئەوەی دەقی ماددەی (١٢٥) ئاماژەی بەوە كردوە لە كاتی هەمواركردنەوەی پەيڕەوەكەدا پێويستە هەمان رێككارەكانی ياسادانان بگيرێتە بەر.

٢- بۆ زياتر دڵنيابوون لە پێگەی ياسايی پەيڕەوەكە ماددەی (١٢٦) بەم شێوەيە دارشتنەوەی بۆ بكرێت (هەر حوكمێك پێچەوانەی حوكمەكانی ئەم پەيڕەوە بێت كاری پێ ناكرێت). هەروەك لە پەيڕەوی لوبنان و سوريا و ميسر و يەمەندا ئاماژەيان پێكردووە.

٣- خاڵێكی دی كە زۆر گرنگە ئاماژەی پێ بكەين ئەويش ئەوەيە كە پەرلەمان خاوەنی تايبەتمەندی سەرەكی و بنەڕەتی رێكخستنی كاروبارەكانی خۆيەتی، لەو بارەيەوە نەك ياسا تەنانەت لە بەرامبەر دەستووريش لەپێشينەيی بۆ پەيڕەوی ناوخۆيە چجای ياسايەكی ئاسايی، ئەوەتا لە عيراق سەرەڕای ئەوەی دادگای ئيتيحادی بە بڕياری ژمارە (٨٧) لە بەرواری ٢٠١٠/١٢/٢[1]، رای خۆی لەسەر هەبوون و

(١) قرار المحكمة الاتحادية رقم ٨٧ لسنة ٢٠١٠، الصادر في ٢٠١٠/١٢/٢ ، منشور في احكام وقرارات المحكمة الاتحادية العليا للعام ٢٠١٠ ، المجلد الثالث ،تموز ٢٠١١ ،اصدار جمعية القضاء العراقي،ص٢١ .

دەسەڵاتەکانی دەستەی سەرۆکایەتی ئەنجومەنی نوێنەران دەردەبڕێت کە ماددەی (٨) بڕگەی یەکەم وهەروەها ماددەی (٩) لە پەیڕەوی ناوخۆ ڕێکیان خستووە، بەوەی پێچەوانەی ماددەکانی (٥٨ بڕگەی یەکەم و دووەم) ،(٦١، بڕگەی حەوتەم –ب)، (٦٣،بڕگەی یەکەم) و (٧٥ بڕگەی یەکەم و دووەم و سێیەم)ە، کەچی ئەنجومەنی نوێنەران گوێ بەم بڕیاری دادگای ئیتیحادی نادات و تا نووسینی ئەم توێژینەوەیەش کە دوو خول بەسەر بڕیارەکەی دادگای ئیتیحادی تیپەربووە، دەستەی سەرۆکایەتی هەر هەیە بە تەواوی دەسەڵاتەکانیشیەوە، هەر سەبارەت بە ئەنجومەنی نوێنەرانی عیراق لە دانیشتنی یەکەمی خوولی چوارەمی ئەنجومەنی نوێنەران لە کاتی هەڵبژاردنی دەستەی سەرۆکایەتی ئەنجومەنی نوێنەران، دژیەکیەک هاتە پێشەوە لە نێوان ماددەی (٧) بڕگەی دووەمی پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەن لەگەڵ دەقی ماددەی (٥٥)ی دەستووری عیراق، لە دەستووردا بەم جۆرە هاتووە کە دوای هەڵبژاردنی سەرۆکی ئەنجومەن، هەڵبژاردن بۆ جێگرانی یەکەم و دووەم بەیەکەوە دەکرێت، واتا بە یەک پرۆسە، هەرچی پەیڕەوەکەشە پرۆسەی هەڵبژاردنی هەردوو جێگرەکەشی لەیەکدی جیا کردۆتەوە، واتا سەرۆک و دوو جێگرەکە لە سێ پرۆسەی جیاواز هەڵدەبژێردێن، کاتێک سەرۆکی تەمەن دەیەوێت بەپێی دەستوور پرۆسەکە ئەنجام بدات ئەندامانی پەرلەمان ڕێگەی پێ نادەن و پاساویشیان هەروەک ئەندامان

(سەباح ساعدی و ڕێبوار تەها) ئاماژەی پێ دەکەن ئەوەیە کە لەڕێکخستنی کاروباری ناوخۆی پەرلەمان لەپێشینەیی بۆ پەیڕەوی ناوخۆیەو هەر لەبەر ئەمەشە دەستوور لەماددەی (٥١) دەسەلاتی ئەنجومەنی نوێنەرانی بۆ دانانی پەیڕەو بە تایبەت ڕێکخستووە، دواجار پرۆسەکە بە پێی حوکمەکانی پەیڕەوەکە بەڕێوەدەچێت نەک دەستوور، هەروەک لەکۆنووسی ژمارە (٣،٤) دانیشتنی ژمارە (١)ی ئەنجومەنی نوێنەراندا هاتووە[1]. لەکوەیتیش بە هەمان شێوە دادگای دەستووری لە بڕیاری ژمارە (٢)ی ساڵی ١٩٨١ ڕەتیدەکاتەوە کە ماددەی (١١٤)ی پەیڕەوی ناوخۆ نادەستووری بێت، کاتێک تانەیان لەو ماددەیە دا گوایا ئاماژە بۆ ئەوە دەکات ئەنجومەنی ئوممە لە کاتی ڕەتکردنەوەی ئەو مەراسیمانەی هێزی یاساییان هەیە پێویستی بە زۆرینەی ڕەهای دەنگی ئەندامانی دەبێت، ئەمەش پێچەوانەی ماددەی (٩٧)ی دەستوورە کە مافی پەسندکردن و ڕەتکردنەوەی داوە بە ئەنجومەنەکە بەبێ ئەوەی ئاماژە بۆ زۆرینەیەکی دیاریکراو بکات، دادگای دەستووری ڕەتی نادەستووریبوونی ئەو ماددەیەی پەیڕەو دەکات، بە پاساوی ئەوەی کە دەقی ماددەکە لە دەستوور بەو جۆرەیە کە ئەنجومەنی ئوممە بڕیارەکانی بە زۆرینەی ئامەدەبووان دەردەچوێنێت جگە لەو بڕیارانەی کە زۆرینەیەکی تایبەتی بۆ بڕیاردەدرێت،

---

(١) سەیری کۆنووسی ژمارە (٣،٤) دانیشتنی ژمارە (١)ی ساڵی ٢٠١٨ی ئەنجومەنی نوێنەران بکە لە وێب سایتی ئەنجومەنی نوێنەرانی عیراق.

لەبەر ئەوە ئاسـاییە لە تەشـریعاتەکانی خـوار دەسـتوور بەجۆرێـک لە جۆرەکـان زۆرینەیەکـی دیـکە دابنرێـت بـۆ بڕیـارێکی دیـاریکراو کاتێـک پەیـڕەوی نـاوخۆ پیـادەی ئەو بـواردنەی کـردووە لەرێـگەی مـاددەی (١١٤)ەوە هـیچ دژیەکیەکـی تیـدا نیـیە لەگەڵ حوکمەکـانی دەسـتوور[١]. لە میسـریش حـاڵەتێکی لەم شـێوەمان هەیە کاتێـک ئەنجـومەنی نوێنەران لەرێگەی ماددەی (٤٠٤)ی پەیڕەوی ناوخۆ بودجەی ئەنجـومەنی نـوێنەرانی هێنـاوەتە ژمـارە یەک لەریزبەنـدی بـودجەی گشـتی وڵات، لەکاتێکـدا بە پێـی ماددەکـانی (١٨٥،١٩١،٢٠٣)ی دەسـتوور بـودجەی لایەن و دامەزراوە دادوەری و هێـزە چەکـدارەکانی لەریزبەنـدی ژمـارە یەکـی بـودجەدا دانـاوە، لەسـەر ئەو بنەمـایە بەشـی تەشـریع لە ئەنجـومەنی دەوڵەت داوا لە ئەنجـومەنی نـوێنەران دەکـات مـاددەی (٤٠٤) راسـتبکاتەوە، چـونکە نادەسـتوورییە، کەچـی ئەنجـومەنی نـوێنەران رایەکەی ئەنجـومەنی دەوڵەت بە هەنـد وەرناگرێـت و دواجـار دەقـی مـاددەی (٤٠٤) وەک ئەوەی خـۆی دایڕشـتووە دەردەچووێنێـت[٢]. هەمـوو ئەو نموونـانەی ئاماژەمـان پێکـردن ئەوەمـان پێـدەڵێن کە مـامەڵەکردن لەگەڵ دەقەکـانی پەیـڕەو هەولـی لەکارخسـتنیان بە بیـانووی نـا دەسـتووریبوون و هەروەهـا نایاسـاییبوون هەروەک لە

(١) السيد، محمود صبحي علي، الرقابة على دستورية القوانين، القاهرة، دار النهضة ط٢، ٢٠١٧، ص٣٨٨.

(٢) نفس المصدر، ص٣٨١.

پەرلەمـانی کوردسـتان لە سـەرەتای خـولی پێـنجەم روویـدا وردبینــی وردەکــاری زۆری دەوێــت، لەکارخســتنی بــڕگەو مــــاددەیەکی پەیـــڕەو دەســـــتبردنە بـــۆ دەســـــەڵات و تایبەتمەنـدییەکی جەوهەری دەسـەڵاتی یاسـادانان بـۆیە بەو سادەییە نیـیە هەروەک لە هەرێمـی کوردسـتان پیادە کـرا لە مـاوەی رابـردوودا، بە پشتبەسـتن بە هەنـدێک ئیجتیهـادی تاکەکەسی چەندین بڕگە لە پەیڕەو لە کارخران بە پاساوی نایاســاییبوونیان، بە بــێ ئەوەی هــیچ ئیعتیبارێــک بــۆ ئەو گۆڕانکـارییە یاسـاییانە دابنرێت کە بەسـەر خـودی پەیـڕەوە نـوێیەکەی پەرلەمانـدا هـاتوەو، هەروەهـا بـێ قوڵبـوونەوە لە رەهەندەکانی دژ یەکبوونی دوو حوکم لە یاسا جیاوازەکاندا، ئەمەش جۆرێــک لە ناســەقامگیری یاســایی بەرهەمهێنــا لەسەرەتای خولی پێنجەمی پەرلەمانی کوردستاندا.

دەرەنجام

لەبەرنجامی ئەو تویژینەوەیەدا گەیشتین بەکۆمەڵە دەرەنجامێک لەخوارەوە بەچەند خاڵێک ئاماژەیان پێدەکەین:

١- پێگەی پەیڕەوی ناوخۆ لەئاستی وڵاتان چونیەک نییە، هەر چەند وڵاتێک و بەجۆرو شێوازێکی تایبەت پێگەو رۆڵیان بەخشیوەتە پەیڕەوی ناوخۆ بۆیە هەڵەیە بەپشتبەستن بە لێکدانەوەی پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمانی وڵاتێک هەڵسەنگاندنی پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان لەوڵاتێکی دیکە ئەنجام بدەین، چونکە هەریەکەو رایەڵەی یاسایی تایبەت بەخۆی و شێوازی رێکخستنی تایبەت بەخۆیان هەیە سەبارەت بەو بابەتە.

٢- لەروی بنەماوە نابێت دەرگای هیچ ئەگەرێک بەڕووی دیاریکردنی ئاست و پێگەی پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان لە هەرێمی کوردستان دابخەین، چونکە نموونەی جۆراوجۆرمان هەیە لەئاستی وڵاتان و هەریەکەو پێگەیەکی دیاریکراوی پێداوە، خۆ ئەگەر بە دەقێکی دەستووری یان یاسایی یەکلایی کرایەوە ئەوە باشتر، ئەگەرنا دەبێت بچین بۆ بڕیاری دادگای تایبەتمەند و پابەندکەر بۆ هەموولایەک، خۆ ئەگەر لەوێش چارەسەریمان دەستنەکەوت ئەوکاتە دەبێت فیقە ئەسپی خۆی لەمەیدانەکەدا تاوبداو بابەتەکە بەلایەکدا بخات.

٣- ئەزموونە نوێیەکانی پەیڕەوی ناوخۆ بە رچاوکردنی جیاوازییەکانیانەوە بەو ئاڕاستەیەن کە پەیڕەو وەک هەر

یاسایەکی دیکەی ئاسایی سەیر بکرێت، پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی نوێنەرانی میسر لە ساڵی ٢٠١٦، هەروەها پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی گەلی سوریا لە ساڵی ٢٠١٧، راستی بەرەو ئەو ئاڕاستە رۆیشتنەمان بۆ دەسەلمێنێت.

٤- ئەزموونی دانانی پەیڕەو لەزۆربەی هەرە زۆری وڵاتان، ئەگەر نەڵێم کۆی وڵاتان، جەخت لەوە دەکەنەوە کە لانی کەمی پێگەی پەیڕەو برتییە لەوەی کە لە چوارچێوەی کارەکانی پەرلەمان (الاعمال البرلمانية) دادەنرێت، هەربۆیەش لە هیچ وڵاتێک بەرچاو ناکەوێت کە دادگای کارگێڕی خۆی لەبینینی داوایەک دابێت سەبارەت بە پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان. بەڵام هێشتا لە هەندێک وڵات نارۆشنییەک لەبارەی پێگەی پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمانەوە هەیە، هەربۆیە کەم کەم دەستیان کردووە بەوەی لەرێگەی دەقی دەستووری و یاساییەوە کۆتایی بەو نارۆشنییە بهێنن. بە نمونە یاسادانەری عێراقی لەرێگەی دەقی بڕگەی یەکەم لە ماددەی (٣١) لە پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی نوێنەران، کۆتایی بەو نارۆشنیە هێناوە کاتێک دەرچواندنی پەیڕەوی ناوخۆی لە ریزبەندی یەکەمی تایبەتمەندی یاسادانان داناوە کە لە لایەن ئەنجومەنەکەوە پیادە دەکرێت[١].

---

(١) تنص المادة (٣١) من النظام الداخلي لمجلس النواب العراقي على انه، يمارس المجلس الاختصاصات التشريعية الآتية: **أولا:** إصدار النظام الداخلي الخاص به. **ثانيا:** تشريع القانون الذي يعالج استبدال أعضائه في حالة الاستقالة أو الإقالة أو الوفاة أو فقدان العضوية لأي سبب آخر. **ثالثا:** النظر في مشاريع القوانين المقترحة من مجلس الرئاسة أو مجلس الوزراء بما في ذلك مشروعي قانوني الموازنة العامة للدولة والموازنة التكميلية، والمصادقة

٥- فیقهی یاسایی لەمیسر پێش دەستووری ٢٠١٤ کاریگەری زۆری لەسەر تێگەیشتنی فیقهی یاسایی زۆرێک لەو وڵاتانە هەبووە کە پێگەی پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمانیان بەدەق دیاری نەکردووە، هەڵبەتە فیقهی میسری لەپێش ئەو بەروارەی ئاماژەمان بۆ کرد زیاتر مەیلداربوو بۆ ئەوەی کە پێگەی پەیڕەو لەخوار یاسای ئاساییەوەیە، زۆرێک لەوڵاتانیش هەمان لێکدانەوەیان بۆ پەیڕەوی ناوخۆ کردووە، بێئەوەی رەچاوی جیاوازی بارودۆخی نێوان خۆیان و میسر بکەن، لەئیستادا فیقهی یاسایی میسری لەسایەی ئەو واقیعە دەستوورییە نوێیەدا گۆڕانی زۆری بەسەردا هاتووەو دەتوانین بڵێین زۆرینەیان کۆکن کە پەیڕەوی نوێیان هەمان پێگەی یاسای ئاسایی هەیەو ئەمەش دەبێت پاڵنەر بێت بۆ ئەو وڵاتانەی پشت ئەستوور بە فیقهی میسری هەڵوێستی خۆیان لەو بارەیە نواندووە، ئێستا کاتی پێداچوونەوەو

على الحساب الختامي، ويختص أيضا بإجراء المناقلة بين أبواب وفصول الموازنة العامة وتخفيض مجمل مبالغها، وله أيضا عند الضرورة أن يقترح على مجلس الوزراء زيادة إجمالي مبالغ النفقات وذلك وفقا للمادة/ ٦٢ من الدستور. **رابعا:** المصادقة على موازنة مستقلة ووافية للقضاء. **خامسا:** المصادقة على موازنة مجلس النواب ولجانه. سادسا: النظر في مشروعات القوانين المقترحة من قبل أعضاء المجلس ولجانه.سابعا: في حالة عدم موافقة مجلس الرئاسة على القوانين تعاد إلى مجلس النواب لإعادة النظر في النواحي المعترض عليها، والتصويت عليها بالأغلبية، وترسل ثانية إلى مجلس الرئاسة للموافقة عليها، وفي حالة عدم موافقة هيأة الرئاسة على القوانين ثانية، خلال عشرة أيام من تاريخ وصولها إليه، تعاد إلى مجلس النواب، الذي له أن يقرها بأغلبية ثلاثة أخماس عدد أعضائه، غير قابلة للاعتراض، ويعد مصادقا عليها.

دووبـاره لێکـدانەوەیە بـۆ ئەو پرسـە، چجـای ئەو وڵاتـانەی خۆشـیان واقیعـی دەسـتووری و یاسـاییان گۆڕانکـاری بەسەرداهاتووە.

٦- زۆرێـک لە پەیڕەوەکـانی نـاوخۆ جـگە لەوەی لە ڕووی بـابەتییەوە کۆمەڵێـک بابەتیـان ڕێکخسـتووە کە سروشـت دەستوورین و هیچ تـوێژەرێکی یاسـایی نکوڵی لەو راستییە ناکـات، ئەمەش پـێگەی پەیـڕەو بە بەراورد لەگەڵ یاسـای ئاسـایی بەهێزتـر دەکـات، یـان لانـی کەم هاوتـای دەکـات، لەرووی رواڵەتیشـەوە هەوڵدراوە پێگەی پەیڕەوی نـاوخۆی پەرلەمـان بەهێزتـر بـکەن لەبەرامـبەر یاسـای ئاسـایی، بە نمـوونە پەیـڕەوی نـاوخۆی ئەنجـومەنی نـوێنەرانی عیـراق لەمـاددەی (١٤٨)یـدا ئامـاژە بـۆ ئەوە دەکـات کە پێشـنیاری هەمـــوارکردنەوەی پەیـــڕەوەکە پێویســـتی بە واژوی (٥٠)پەرلەمانتـار هەیە، لەکاتێکـدا بە پێـی مـاددەی (١٢٠) لە هەمان پەیڕەو بۆ پێشنیارکردنی هەموارکردنەوەی یاسـایەکی ئاسـایی واژوی تەنهـا (١٠) پەرلەمانتـاری دەوێـت، بە هەمـان شێوە لەهەرێمی کوردستانیش پێشنیاری هەمـواری پەیـڕەوی نـاوخۆی پەرلەمـان پێویسـتی بە واژوی (٤/١) پەرلەمانتـاران هەیە بە پێـی مـاددەی (١٢٥)، کەچـی بـۆ پێشـنیاری هەمـوارکردنەوەی یاسـای ئاسـایی پێویسـتی بە واژوی تەنهـا (١٠) پەرلەمانتـار هەیە، هەروەک لە مـاددەی (٧٨)بـڕگەی دووەم ئاماژەی پێکردووە.

٧- لەهەرێمی کوردستان مامەڵەکردن لەگەڵ پرسی پێگەو بەهای پەیـڕەوی نـاوخۆی پەرلەمـان لەسـەر بنەمـای حـوکمی

پێشـــوەختەو تاکەکەســـی بـــووە زیـــاتر لەوەی پشـــت بەتویژینەوەی زانستی ببەستریێت، هەربۆیە لەخولی چوارەم بەشـــێوەیەکی ئینتیقـــائی مـــامەڵە لەگەڵ بـــڕگەو ماددەکـــانی پەیڕەوەکە کراوە، بەنموونە لەکاتی هەڵبژاردنی سـەرۆکایەتی پەرلەمـان کـار بەمـاددەی (١٠) پەیـڕەوی نـاوخۆی نەکـراو وەلانرا، لەجیاتی هەڵبژاردن بۆ سـەرۆکی پەرلەمان، جێگری یەکەم و جێگـری دووەم بکرێـت، کـار بەمـــاددەی چـل و هەشـتەم کـرا لەیاسـای ژمـارەی (١) سـاڵی ١٩٩٢، کەچـی لە یەکەم پێشنیازی یاسا کە یاسای (کاراکردنەوەی دامەزراوەی ســەرۆکایەتی هەرێـم و هەمـواری یاسـای سـەرۆکایەتی هەرێم...)ە کە لەلایەن ژمارەی یاسایی ئەندامانی پەرلەمانەوە ئاراسـتەی پەرلەمـان کـراو پەسـندیش کـرا، وەک پێشـنیازی یاســا (مقتــرح قــانون) ئاڕاســتەی لیــژنەی یاســایی و ســـەرۆکایەتی پەرلەمـــان کـــرا بەپێـــی بـــڕگەی دووەم لە مـاددەی(٧٨) لە پەیـڕەوی نـاوخۆ[١]. لەکاتێکـدا مـاددەی (٥٣) لەیاسـای ژمـارە (١)ی سـاڵی ١٩٩٢ ی تـایبەت بە هەڵبژاردنـی پەرلەمانی کوردستان بەڕونی ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە (١٠) ئەنـدامی پەرلەمـان بۆیـان هەیە پـرۆژە یاسـا (مشـروع قـانون) پێشــکەش بــکەن هاوشــێوەی دەســەڵاتی جێبەجێکــردن[٢]. ئەمەش ئامـــاژەیەکی روونە کە یاســـادانەر لەهەرێمـــی

(١)بـڕگەی دووەم لە مـاددەی(٧٨) ی پەیڕەوی نـاوخۆ دەڵێت (پێشـنیازی یاسـا،یان بڕیار کە لانی کەم،لەلایەن (١٠) ئەندام پەرلەمانەوە پێشکەش دەکرێن).
(٢)ماددەی(٥٣) لەیاسای ژمارە (١)ی ساڵی ١٩٩٢ دەڵێت (دەسـەڵاتی جێبەجێکردن یان دە ئەندام لە ئەندامەکانی بۆیان هەیە پرۆژەکانی یاسا پێشنیاز بکەن...).

کوردستان تا ئەم ساتەوەختەش بەرچاو روون نیە لەبەهاو پێگەی پەیڕەوی ناوخۆ، هەربۆیە رووبەڕووی ئەم جۆرە مامەڵە ئینتیقائیانە دەبێتەوە لەگەڵ بڕگەو ماددەکانی.

٨- بەهۆی نەبونی دەستورەوە لە هەرێمی کوردستان بنەمای پلەبەندی رێسا یاساییەکان جۆرێک لە نارۆشنی تێدایە ، چونکە دیاریکردنی ئەو پلەبەندیە ئەرکی دەستورە ، ئەمەش وای لە دکتور مهدی صالح عیدان التمیمی کردوە کە سەبارەت بە بونی بنەمای پلەبەندی رێسا یاساییەکان لە هەرێمی کوردستان بڵێت (بەهۆی نەبونی دەستور لە هەرێمی کوردستان لە حاڵی ئێستادا، پەرلەمانی کوردستان لە کاتی دەرچواندنی رێسای یاسایی جگە لە دەستوری عیراقی و یاسا ئیتیحادیەکان-هەڵبەتە مەبەستی ئەویاسایانەیە کە لە چوارچێوەی دەسەڵاتی حصری ئیتیحادین- هیچ رێسایەکی یاسایی بالاتر نیە ژێرباری بێت)[1].

(١) التميمي، الدكتور مهدي صالح عيدان ، المصدر نفسه ، ص٥٧٧.

راسپاردەکان :

١- دوای ئەو هەمـــوو مشـــتومڕەی لەخـــولی پێنجەمـــی پەرلەمـــانی کوردســـتان هـــاتە ئـــاراوە کە بەجۆرێـــک لە جۆرەکـان خەریـک بـوو سـەقامگیری سیسـتمی کـاری پەرلەمانی دووچاری لەقبوون بکات، ئیدی کاتی ئەوەیە کە یاســادانەر لەهەرێمــی کوردســتان لە ڕێــی دەقێکــی یاسایی روونەوە ئەم مشتومڕە کۆتایی پێ بهێنێت، ڕێگە بگرێـت لەوەی سیسـتەمی کـاری پەرلەمـان لەوە زیـاتر دووچاری شڵەژان بێت.

٢- لە سایەی نەبوونی دەستوور لە هەرێمی کوردستان، کە تایبەتمەنـدە بە دیـاریکردنی سـنوورو تایبەتمەنـدی هەر سـێ دەسـەڵاتی یاسـادانان و جێبەجێکـردن و دادوەری، پەرلەمـانی هەرێمـی کوردسـتان سـەروەری بڕیارەکـانی خۆیەتی، لەچۆنیەتی ڕێکخستنی کاروبارە ناوخۆییەکانی پەرلەمـــان و نووســـینەوەی پەیـــڕەوی نـــاوخۆی، بەو مەرجەی ڕێز لەو بنەما دەستوورییە بنچینەییانە بگرێت کە هاوسـەنگی نێـوان دەسـەڵاتەکان دەپـارێزن، بەداخەوە کـۆی ئەو مشـتومڕانەی کە لەسـەر پەیـڕەو دروسـتبوون لەخـــولی پێنجەمـــدا هـــیچ پەیوەنـــدیەکیان بەو بنەمـــا دەسـتوورییە بنچینەییـانەوە نەبـوو کە هاوسـەنگی نێـوان هەرسێ دەسەڵاتەکە ڕێکدەخەن، بەڵکو پەیوەندیداربوون

بەچۆنیەتی ڕێکخستنی کاروباری ناوخۆیی پەرلەمان و ئەمەش ئەمرۆ لەسەر ئاستێکی فراوانی وڵاتان سەلمێندراوە کە تەنها و تەنها لە تایبەتمەندی و دەسەڵاتی خودی پەرلەمان و پەیڕەوی ناوخۆیە ڕێکیان بخات.

٣- گرنگە پەرلەمانی کوردستان ئەو تەوژم و ئاراستە نوێیانە لەبەرچاو بگرێت کە ئەمڕۆ لەدونیای نزیکمان پیادە دەکرێن ئەویش خۆی لەوەدا دەبینێتەوە کە پەیڕەو هەمان هێزی یاسای ئاسایی هەیەو وەک هەر یاسایەکی دیکە، سنووری تایبەتمەندییەکەی دیاریکراوە کە ڕێکخستنی کاروبارە ناوخۆییەکانی پەرلەمان و پەیوەندی پەرلەمانە بە دەسەڵاتەکانی جێبەجێکردن و دادوەری بەو ئەندازەی پرۆسەی یاسادانان و چاودێری دەیخوازێت، نموونەی ئەو ئاراستە نوێییەش پەیڕەوی نوێی ئەنجومەنی نوێنەرانی میسرە کە لە ساڵی ٢٠١٦ دەرچوویێندراوە هەروەها پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی گەلی سوریا کە لە ساڵی ٢٠١٧ دەرچوویێندراوە.

٤- پێشنیار دەکەم تا نووسینەوەی دەستوور بۆ هەرێمی کوردستان، لەپێناوی دەربازبوون لەو مشتومڕە یاساییەی کە لەسەر بڕگەو ماددەکانی پەیڕەو دروستبووە، هەروەها ڕێگە خۆشکردن بۆ ئەوەی پەرلەمانی کوردستانیش هاوشانی پەرلەمانی وڵاتان ڕێبکات لەگەڵ ئەو پێشکەوتنانەی ئەمڕۆ لەسەر ئاستی

جیهاندا له بواری کاری پەرلەمانی بەدیهاتوون، خاڵی (٨) لەماددەی (٥٦)ی یاسای ژمارە (١)ی ساڵی ١٩٩٢ تایبەت بە هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان هەموار بکرێتەوە و بەمشێوەیە دابڕێژرێتەوە **(دانانی پەیڕەوێکی ناوخۆ بۆ ڕێکخستنی: کاروبارە ناوخۆییەکان، کاری لیژنەکان، دانیشتنەکان، پرۆسەی دەنگدان، ڕێککارەکانی تایبەت بە ئەندامی پەرلەمان، ڕێساکانی گفتوگۆ، ڕێککارەکانی یاسادانان و چاودێری دەسەڵاتی جێبەجێکردن و پەسندکردنی بودجە، بەیاسا دەردەچووێندرێت)**. ئەم شێوازەش لە زۆرێک لە وڵاتان پەیڕەو کراوەو لە بەشەکانی دیکەی ئەم توێژینەوەیە ئاماژەمان بۆ کردووە، یان لە ڕێگەی زیادکردنی ماددەیەک بۆ پەیڕەو کە بە ڕوونی ئاماژە بۆ ئەوە بکات کە **(پەیڕەوی ناوخۆ هەمان هێزی یاسای هەیە)**، هەروەک لە پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی گەلی سوری لە ماددەی(١٨٢) ئاماژەی پێکراوەو دەڵێت **(ئەم پەیڕەوی ناوخۆیە هێزی یاسای هەیە...)**، یان لانی کەم وەک هەندێک پەیڕەوی وڵاتان لە ماددەیەکی پەیڕەوەکە ئاماژە بەوە بکرێت کە **(کار بە حوکمی هیچ یاسایەک ناکرێت پێچەوانەی حوکمەکانی ئەم پەیڕەوە بێت)**، هەروەک پەیڕەوی ناوخۆی لوبنان لە ماددەی (١٤٦)دا ئاماژەی بۆکردوەو دەڵێت **(هەموو ئەو حوکمانە هەڵدەوەشێنەوە کە دژیەک و ناکۆک بن لەگەڵ حوکمەکانی ئەم پەیڕەوە....)**.

٥- لە کاتی نووسینەوەی دستووری هەرێمی کوردستانیش پێشنیار دەکەم جگە لەوە ماددەیەکی تێدابێت کە چوارچێوەی ئەو بابەتانە دیاری بکات کە پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان بۆی هەیە رێکیانبخات، جەخت لەوەش بکاتەوە پەیڕەو بە یاسا دەردەچووێندرێت، هەروەها پێویستە ماددەیەکیش هەبێت لەریزبەندی تایبەتمەندییەکانی دادگای دەستووری ئاماژە بۆ چاودێری دەستووریبوونی پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان بکات لەلایەن دادگای دەستوورییەوە هەروەک لەماددەی (١٢٠)ی دەستووری تونس ئاماژەی بۆکراوەو دەڵێت (دادگای دەستووری بەتەنها تایبەتمەندە بە چاودێریکردنی دەستووری بۆ هەر یەکە لە : ... ، پەیڕەوی ناوخۆی ئەنجومەنی نوێنەرانی گەل ....).

المصادر والمراجع

الكتب:

١. المدور رشيد، مراقبة دستورية الانظمة الداخلية للبرلمان في المغرب مقاربة في الخصائص والمنهج ، مطبعة طوب بريس-الرباط، ط١ ،٢٠٠٨.

٢. ابو شمالة، فايز محمد، دور النظام الداخلي في العمل البرلماني، دار الخليج، الاردن-عمان، ط٢، ٢٠١٩.

٣. بول سيرك، دليل البرلمانات٢، العمليات والاجراءات البرلمانية ، مؤسسة شركاء الدوليين،٢٠١٧.

٤. الزيبارى مروان حاجى، المبادئ القانونيه لقرارات محاكم تمييز اقليم كردستان، ط٣، مكتبه التفسير، ٢٠١٧.

٥. طي د.محمد، القانون الدستوري والمؤسسات السياسية، منشورات زين الحقوقية ،بيروت، ط٨، ٢٠١٣.

٦. العجارمه، د محمد محمود العمار، ضمانات استقلال المجالس التشريعية، عمان، دار الخليج، ط٢.

٧. عبدالوهاب، دكتور محمد رفعت، رقابة دستورية القوانين، دار الجامعة الجديدة، اسكندرية، ٢٠١١.

٨. الصاوي على، نحو عمل خطة المجالس البرلمانية العربية تطوير العمل البرلماني العربي، ط١، بيروت مركز اللبناني للدراسات، ٢٠٠٩.

٩. السيد، محمود صبحي علي، الرقابة على دستورية القوانين، القاهرة، دار النهضة،٢٠١٧.

١٠. المدور رشيد،مراقبة دستورية الانظمة الداخلية للبرلمان في المغرب مقاربة في الخصائص والمنهج ،مطبعة طوب بريس-الرباط ، ط١ ،٢٠٠٨.

١١. الدكتور التميمي صالح عيدان، التشريع و طغيان السلطة، دراسة تحليلية مقارنة في الانظمة الدستورية في العراق ومصر وفرنسا و انجلترا والمانيا، منشاءة المعارف،ألاسكندرية ، ط١، ٢٠١٩.

كوردى:

١. بەزاز عەونی ، پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمانی کوردستان-عێراق و هەموارکردنەکانی،هەولێر، کتێبخانەی تەبایی، چاپی یەکەم، ٢٠١٣.

المجلات والدوريات العلمية:

١. ابو شمالة فايز محمد عبدالرحمن، بطارسة سليمان سليم، الاطار الدستوري للنظام الداخلي لمجلس النواب الاردني، مجلة جامعة عمان العربية للبحوث، المجلد الاول، العدد الاول، ٢٠١٨.
٢. الجريدة الرسمية لمملكة البحرين – العدد ٢٥٥٤ – الأربعاء ٣٠ أكتوبر ٢٠٠٢.
٣. الجريدة الرسمية المصرية،العدد (١٤)مكرر(ب) في ١٣ ابريل، سنة ٢٠١٦.
٤. رۆژنامەی وەقایعی کوردستان، ژمارە (١٧٦)، ، ساڵی چواردەهەم لە٢٠١٤/٧/١٠.
٥. رۆژنامەی وەقایعی کوردستان، ژمارە (٢٢٨)ی ساڵی هەژدەهەم،لە ٢٠١٨/٨/٢٦.
٦. قرار المحكمة الاتحادية رقم ٨٧ لسنة ٢٠١٠، الصادر في ٢٠١٠/١٢/٢ ، منشور في احكام وقرارات المحكمة الاتحادية العليا للعام ٢٠١٠ ، المجلد الثالث ،تموز ٢٠١١ ،اصدار جمعية القضاء العراقي.
٧. المستشار د.عبدالعزيز محمد سلمان، الرقابة الدستورية على اللائحة البرلمانية، مجلة الدستورية الصادرة من المحكمة الدستورية في مصر، العدد الحادي والعشرون، السنة العاشرة، ٢٠١٢.

٨. الصاوي علي، مشروع لائحة جديدة لمجلس النواب، مجلة الدستورية الصادرة من المحكمة الدستورية، القاهرة، العدد الخامس والعشرون، السنة الثانية عشر، ابريل ٢٠١٤.
٩. ياقو، د منى يوحنا – افين خالد عبدالرحمن، القواعد الجرائية المنظمة لعمل عضو البرلمان، بحث منشور في مجلة جامعة تكريت للحقوق، السنة (٢) المجلد (٢) العدد(٣) الجزء الاول، اذار ٢٠١٨.

اطاريح الدكتوراه ورسائل الماجستير:

١. الشمري اسماعيل فاضل، الطبيعة القانونية لقرارات مجلس النواب العراقي دراسة مقارنة، رسالة دكتوراه (غير منشورة) كلية الحقوق جامعة النهرين، ٢٠١٥ .
٢. لصلح نوال، مكانة عضو البرلمان في الدساتير العربية دراسة مقارنة: الجزائر، تونس، مصر، اطروحة لنيل شهادة الدكتوراه، جامعة الحاج لخضر-باتنة، ٢٠١٥-٢٠١٦.
٣. المدور رشيد، اشكالية النظام الداخلي في ضوء الدستور، دراسة دستورية تحليلية، اطروحة دكتوراه، جامعة محمد الخامس، الرباط، المجلة العربية للادارة المحلية،٢٠١٦.
٤. لبنى، محامدية، الرقابة الدستورية على الانظمة الداخلية للبرلمان، رسالة ماجستير، جامعة محمد بوضياف، مغرب –المسيلة، ٢٠١٥.
٥. حياة صحراوي، ضمانات استقلالية السلطة التشريعية في الدساتير الجزائرية، رسالة ماجستير، جامعة بومرداس، ٢٠١٦، ص٦٠.
٦. أحسن رابحي، مبدء تدرج المعايير القانونية في النظام القانوني الجزائري ، اطروحة دكتوراه، جامعة جزائر – معهد الحقوق والعلوم الادارية (بن عكنون)، ٢٠٠٦.

المصادر الالكترونية

١. موقع مجلس الامة الكويتي، http://www.kna.kw/clt-٢٠٢٥/run.asp?id=٥html.

٢. المحامي صبحي حمدي، حسما للجدل حول لائحة مجلس النواب من واقع الفقه الدستوري، بحث منشور في موق اللاكتروني لجريدة الاسرار المصرية الموجود على الرابط: ٢٠١٥، .-www. asrar news.com|f|news|5001# .

٣. الدكتور فوزي صلاح، مقابلة خاصة مع الموقع الالكتروني لجريدة اليوم السابع المصري، القاهرة، ٢٥،اغسطس ٢٠١٥. Com/story https://www.youm ٧ .

٤. نويري محمد، الكتلة الدستورية بالمغرب مقاربة دستورية-قضائية، بحث منشور في موقع marocodroit.comm.